

EKOKIRIMIN İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ'NDE YER ALAN HAKLAR ÜZERİNDEKİ HUKUKİ VE EVRENSEL ETKİLERİ

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1720027>

Öğr. Gör. Deniz DOĞAN^{*,**}

Öz

Ekosistemlerin kasıtlı olarak yok edilmesi veya ciddi zarar görmesi olarak tanımlandırılabilir olan ekokırım kavramı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde (Universal Declaration of Human Rights-UDHR) tanımlanan temel insan hakları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, ekosistem tahribatı ve kirlilik gibi unsurlarla birleştiğinde, ekokırım, insanların yaşam, sağlık, güvenli gıda ve su kaynaklarına erişim, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi temel haklarını tehdit etmektedir. Bu makale, ekokırımın özellikle Beynamede tanımlanan insan haklarına yönelik risklerini analiz ederek, sürdürülemez kalkınma ve çevresel yıkımın hem günümüz hem de gelecekteki nesiller üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, ekokırımın önlenmesinin önemi ve aciliyeti sebebiyle, uluslararası ve ulusal düzenlemelerin güçlendirilmesinin insan haklarının korunması açısından kritik bir adım olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Ekokırım, İnsan Hakları, Doğanın Hakları, Çevre Hukuku

* İzmir Bakırçay Üniversitesi, Rektörlük (Uygulamalı Birim), İzmir (deniz.dogan@bakircay.edu.tr) ORCID: 0000-0001-8103-9457 (Gönderim Tarihi: 15.06.2025-Kabul Tarihi: 06.10.2025) Yazar, *eserinin Derginize ait bilimsel etik ilkelere uygun olduğunu taahhüt eder.*

** Bu makale, “Uluslararası Hukuk Açısından Ekokırım Kavramının Değerlendirilmesi” başlıklı ve yürütülmekte olan doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir. Çalışmaların gerçekleştirilmesinde ve yayınlanmasında TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı 2211-Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında destek alınmıştır. Vermiş olduğu maddi destekten dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna teşekkür ederim.

**THE LEGAL AND UNIVERSAL IMPACT OF ECOCIDE
ON THE RIGHTS ENUMERATED IN
THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS**

(Research Article)

Abstract

The concept of ecocide, which can be defined as the intentional destruction or serious damage of ecosystems, has negative effects on the fundamental human rights defined in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR). When combined with factors such as climate change, loss of biodiversity, ecosystem destruction, and pollution, ecocide threatens fundamental human rights such as the right to life, health, access to safe food and water sources, and the right to live in a healthy environment. This article analyzes the risks of ecocide, particularly in relation to the human rights defined in the Declaration, and examines the effects of unsustainable development and environmental destruction on both present and future generations. It also emphasizes that strengthening international and national regulations is a critical step in protecting human rights, given the importance and urgency of preventing ecocide.

Keywords

Universal Declaration of Human Rights, Ecocide, Human Rights, Rights of Nature, Environmental Law

GİRİŞ

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilerek, tüm insanların doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri evrensel bir çerçevede tanımlayan ilk kapsamlı belge olmuştur. Uluslararası insan hakları hukukundaki önemi nedeniyle, bu belge, günümüzde insan haklarının kapsamını belirlemek için başvurulmuş en temel kaynak olarak kabul edilir¹. Uluslararası insan haklarına ilişkin sözleşme ve ilkelerin kaynağı olan Beyanname, ayrıca birçok devletin anayasasında kendine yer bularak, insan haklarının korunmasında bu devletlere ilham veren güçlü bir örnek oluşturmıştır². Ancak, çevrenin tahribi, ekolojik bozulmalar ya da yok oluşlar, iklim değişikliği gibi çevresel krizler ve sürdürülebilir olmayan kalkınma faaliyetleri, bireylerin Beyannamede tanımlanan yaşam, sağlık, temiz su ve gıda, mülkiyet ve kültürel haklar gibi temel haklardan tam anlamıyla yararlanabilme olanaklarını tehdit etmektedir³.

Çevre ve insan hakları arasındaki ilişki, uluslararası hukukun birçok belgesinde yer almaktadır. Bu belgeler yumuşak hukukun bir parçası olarak nitelendirilse de⁴ birçok insan hakkının sağlıklı bir çevre ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Sağlıklı bir çevre hakkını tanıyan ilk uluslararası belge olarak Stockholm Bildirgesi (1972) öne çıkmaktadır. Bunu izleyen Rio Deklarasyonu (1992) ve İnsan Hakları ve Çevre İlkeleri Deklarasyonu (1994) gibi belgeler, güvenli, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkının dünyanın her yerindeki insanlar için evrensel bir hak olduğunu vurgulamaktadır⁵.

¹ **Hannum**, Hurst: "The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law", Ga. J. Int'l & Comp. L., vol. 25, 1995, s. 353.

² **Hannum**, s. 289.

³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: "The Universal Declaration: A Catalyst for Environmental Human Rights Action", 2022, <https://www.ohchr.org/en/get-involved/stories/universal-declaration-catalyst-environmental-human-rights-action> (Erişim Tarihi: 22.05.2025).

⁴ **Güneş**, Ahmet: "Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme", Journal of Istanbul University Law Faculty, Cilt: 70, Sayı: 1, 2012, s. 90. Bu bağlamda yumuşak hukukun, uluslararası hukukun yorumlanmasına katkı sağlayan, uygulanmasını destekleyen ve bağlayıcı kuralların oluşum sürecinde başlangıç aşaması işlevi gören bir araç olduğu söylenebilir. Güneş, s. 105.

⁵ Australian Human Rights Commission: "Case study 1 Climate Change and the Human Rights of Torres Strait Islanders", Native Title Report 2008, s. 241, <https://humanrights.gov.au/our-work/projects/native-title-report-2008-case-study-1> (Erişim Tarihi: 01.05.2025).

Günümüzde iklim değişikliğine bağlı artan sıcaklıklar ve yükselen deniz seviyeleri özellikle ücra bölgelerdeki toplulukların yaşadıkları topraklara zarar vermekte, gıda kaynaklarının azalmasına sebep olmakta ve özellikle tarım ile geçinen toplulukların başta çalışma koşulları, beslenme biçimleri ve kültürleri olmak üzere yaşamlarını doğrudan etkilemektedir⁶. Endüstriden bağımsız ve doğaya bağlı bir şekilde yaşayan yerli topluluklar, topraklarının sağlığı ile fiziksel ve ruhsal refahları arasındaki güçlü ilişki nedeniyle ekosistem değişikliklerine karşı daha fazla hassastırlar. Özellikle bu toplulukların ekosistem ile olan ilişkilerini zayıflatan değişiklikler, çevresel zararların sınır ötesi etkileri olması sebebiyle, ulusal değil evrensel bir meseledir. Bu bağlamda, çevrenin korunması çağdaş insan hakları anlayışının temel bir unsuru olup, Beyannamede tanımlanan yaşam hakkı ve sağlık hakkı gibi pek çok insan hakkı için gerekli bir ön koşuldur⁷.

Bireylerin, Beyannamenin tanımladığı temel haklardan daha iyi yararlanabilmesi için, güvenli ve sürdürülebilir bir çevre ile bağlantılı olan tüm insan haklarının çevresel boyutlarını analiz etmek önemlidir. Çevrenin korunması, temel insan hakları olan insanın yaşamı, güvenliği, onuru, özgürlüğü ve diğer insanlarla eşit olması gibi haklarla aynı derecede öneme sahiptir ve bu nedenle çevrenin korunmasına ilişkin yasal düzenlemeler, insan hakları normlarının gelişimine ve uygulanmasına katkıda bulunur⁸. Dolayısıyla, çevrenin korunması, yalnızca ekolojik sürdürülebilirlik açısından değil, aynı zamanda temel insan haklarının güvence altına alınması bakımından da vazgeçilmezdir. Bu durum, çevreye yönelik ağır ve kasıtlı eylemlerin uluslararası toplum nezdinde suç olarak tanımlanması yönündeki tartışmaları beslemiş ve ekokırım kavramının uluslararası hukukta yer almasına yönelik girişimlerin zeminini oluşturmuştur.

⁶ Watt-Cloutier, Sheila (petitioner): Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, submitted on behalf of the Inuit Circumpolar Conference, 2007, s. 102, <https://earthjustice.org/library?search=american-commission-on-human-rights-on-behalf-of-the-inuit-circumpolar-conference> (Erişim Tarihi: 13.06.2025).

⁷ Australian Human Rights Commission, s. 240.

⁸ **Knox**, John H.: "It is Time for the United Nations to Recognise the Human Right to a Healthy Environment", Universal Rights Group website, 2018, <https://www.universal-rights.org/it-is-time-for-the-united-nations-to-recognise-the-human-right-to-a-healthy-environment/> (Erişim Tarihi: 13.06.2025).

I. EKOKIRIMIN ULUSLARARASI HUKUKTA YER ALMASI: ÇABALAR VE GELİŞMELER

Ekokırım, 1970 yılında Profesör *Arthur W. Galston* tarafından, ekosistemlerin büyük çaplı tahribatını tanımlamak için türetilmiş fen bilimleri temelli bir kavramdır⁹. Sonrasında İsveç Başbakanı *Olof Palme*, Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'nda, Vietnam Savaşı'nda kullanılan portakal gazı sonucunda meydana gelen hasarı ekokırım olarak nitelendirmiştir¹⁰. Konferans sonucu oluşturulan rapora göre, insanın çevreyle kurduğu bağ, başta en temel hak olan yaşam hakkıyla ve diğer insan hakları ile bağlantılıdır ve insanlara ve devletlere sorumluluk yüklemektedir. Kişilerin onurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için temiz bir çevrede yaşama hakkına sahip olmasının yanı sıra doğal kaynakları koruma ve gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir çevre bırakma sorumluluğu da bulunmaktadır. İnsanların ve devletlerin özellikle kalkınma çabalarında çevreyi gözetmeleri, kendileri ve gelecek nesiller için daha iyi bir dünya inşa etmeye yönelik ortak bir eylem olmalıdır¹¹. Ekosistemlere ciddi ya da geri döndürülemez zararlar verilmesinin önlenmesi amacıyla yapılan bu konferansta ekokırımın tanıma yer verilmesi de özellikle gelecek nesiller için ciddi bir sorun olması sebebiyle uluslararası hukukun gündeminde önemli bir yer bulduğu görülmektedir¹².

⁹ Profesör Arthur W. Galston'ın bu konudaki çalışmaları için bkz. **Chou**, Cecilia: "Arthur William Galston (1920-2008)", Arizona State University School of Life Sciences. Center for Biology and Society, Embryo Project Encyclopedia, Arizona Board of Regents, 2017, <https://embryo.asu.edu/pages/arthur-william-galston-1920-2008> (Erişim Tarihi: 06.06.2025); "In Memoriam: Arthur Galston, Plant Biologist, Fought Use of Agent Orange", 2008, <https://news.yale.edu/2008/07/18/memoriam-arthur-galston-plant-biologist-fought-use-agent-orange> (Erişim Tarihi: 06.06.2025).

¹⁰ **Tabur**, Yeter/**Şafak**, Erdi: "Küresel İklim Krizi ile Mücadelede Uluslararası Hukukun Rolü ve Ekokırım Suçu", Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2023, s. 98. Ancak 1972'de Stockholm'de düzenlenen bu konferansın sonucunda oluşturulan belgede var olan ekolojik yıkıma dikkat çekilse de ekokırım kavramına yer verilmemiştir. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, UN A/CONF.48/14/Rev.1, Stockholm, 5-16 Haziran 1972, s. 70, <https://digitallibrary.un.org/record/523249> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹¹ Report of the United Nations Conference on the Human Environment, s. 70.

¹² Konferans raporunda geçen özellikle şu beyan, ekokırımı tanımlandırmada faydalanılabilecek önemli ifadeler içermektedir: "Çevremizde, dünyanın pek çok bölgesinde insan kaynaklı zararın giderek artan kanıtlarını görüyoruz: suda, havada, toprakta ve canlılarda tehlikeli düzeylerde kirlilik; biyosferin ekolojik dengesinde büyük ve istenmeyen bozulmalar; yeri doldurulamaz kaynakların tahrip edilmesi ve tüketilmesi ve insan yapımı çevrede, özellikle de yaşam ve çalışma ortamında, insanın fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlığına zararlı büyük eksiklikler." *Ibid*, s. 70. Ekokırım kavramının tarihsel geliş-

1978’de BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu, soykırım suçunun içeriğine, ekokırım ve kültürel soykırımın dahil edilmesini öneren bir çalışma hazırlamış ve ekolojik soykırımı ele alan uluslararası bir sözleşme öneren ilk kişilerden biri olan Profesör *Richard Falk*’ın çalışmalarına da atıfta bulunmuştur¹³. Bu önerinin 1985 yılında Alt Komisyon tarafından kabul edilmemesinden sonra 1991 yılında yeni bir gelişme yaşanmıştır. BM Uluslararası Hukuk Komisyonu (*United Nations International Law Commission - ILC*), İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Taslağı’na “Çevreye Kasıtlı ve Ciddi Zarar” başlıklı 26. maddeyi ekleyerek doğal çevreye yaygın, uzun vadeli ve ciddi zarar veren bireylerin cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir¹⁴. Ancak 1996 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu yeni taslak metinde çevresel zararın yalnızca savaş suçları bağlamında ele alınmasını kabul etmiş; ekokırımın bağımsız bir suç olma talebini reddetmiş ve 1998 yılında 120 devlet tarafından kabul edilen Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü’nde (*Rome Statute of the International Criminal Court*) de bu durum bu şekilde kabul edilmiştir¹⁵.

1990’lı yıllardan itibaren ulusal ceza kanunlarında ekolojik soykırımın bir suç olarak düzenlenmeye başladığı görünmektedir. Ekokırımı iç hukukunda cezalandırılacak bir suç olarak düzenleyen ilk devlet olan Vietnam’ın diğer ülkelere öncülük eden 1990 tarihli yasasına göre, doğal çevreyi tahrip

mi ve uluslararası alanda yaygınlaşmasına ilişkin ayrıca bkz. **Bozkurt**, Kutluhan: İklim Değişikliği ve Ekokırım – Uluslararası Hukukun Entropisi, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2024, s. 161-163.

¹³ Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, UN E/CN.4/Sub.2/416, 1978, s. 129, <https://digitallibrary.un.org/record/663583> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹⁴ Stop Ecocide International web sitesi. <https://ecocidelaw.com/history/> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹⁵ Roma Statüsü’nde çevre suçuna ilişkin madde şu şekildedir: md. 8-2(b)/iv: “Bir saldırının, sivillerin tesadüfî can kaybına veya yaralanmasına veya sivil nesnelerin zarar görmesine veya doğal çevreye, beklenen somut ve doğrudan genel askeri avantaja kıyasla açıkça aşırı olacak şekilde yaygın, uzun vadeli ve ciddi zarar vereceğini bilerek kasıtlı olarak başlatılması;”. Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (*Rome Statute of the International Criminal Court*) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court> (Erişim Tarihi: 14.02.2025). Ekokırımın uluslararası Ceza Mahkemesi ile ilişkisi ve Roma Statüsü’ne dâhil edilmesi gerekliliğine ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. **Özdemir**, Dursun: “Ekokırım Suçu ve Bazı Değerlendirmeler”, Terazi Hukuk Dergisi, Yıl 2023, Sayı 203, s. 74-83; **Bozkurt**, Kutluhan/**Nemec**, Elif Naz: “Advancing Ecocide in International Law: A Potential Legal Tool for Safeguarding Endangered Species Amidst Climate Change”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, Aralık 2024, s. 350-357.

etmek hem savaş hem barış zamanında insanlığa karşı bir suçtur¹⁶. Ardından 1996 yılında Rusya Federasyonu, 1997 yılında Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti, 1998 yılında Tacikistan, 1999 yılında Gürcistan ve Belarus, 2001 yılında Ukrayna, 2002 yılında Moldova, 2003 yılında Ermenistan devletleri kendi iç hukuklarında ekokırım suçunu kanunlaştırmışlardır¹⁷. Bu ülkelerin ceza kanunlarında ekolojik zarara sebep olan kişiler hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Örneğin, Ekvator Ceza Kanunu'nun 245. maddesine göre, ekosistemlerin işgali suçtur ve biyolojik çeşitliliğe ciddi zarar verilmesi veya doğal kaynaklara zarar verilmesi ise bu suçun nitelikli halidir¹⁸.

Son yıllarda ekokırım kavramı uluslararası hukuk alanında daha sık dile getirilmektedir. Ekokırım suçunun uluslararası hukukta tanınması çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek gelişme Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı *Fatou Bensouda*'nın 2016 yılında yayınladığı Dava Seçimi ve Önceliklendirme Politika Belgesi (*Policy Paper on Case Selection and Prioritisation*) isimli belgenin 241. maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, suçların etkisi çevresel zararlar ışığında da değerlendirilecek, doğal kaynakların yasadışı kullanımı ya da arazi gaspı gibi fiillerle işlenen veya bunlara yol açan Roma Statüsü suçlarına özel önem verilecektir¹⁹. Bu gelişme, ekokırım suçunun Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisine girmesi açısından önemlidir. Bunun yanında, 2019 yılında Vanuatu ve Maldivler, Uluslararası Ceza Mahkemesinin Taraf Devletler Kurulu toplantısında ekokırımın ayrı bir suç olarak düzenlenmesini önermişlerdir²⁰.

¹⁶ Vietnam Ceza Yasası (*Penal Code of Vietnam*), 1999, md. 78, https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=56207 (Erişim Tarihi: 21.03.2025). Vietnam Savaşı sırasında, portakal gazı gibi kimyasal maddelerin kullanımı sonucu Vietnam'da milyonlarca hektarlık orman ve tarım arazisi yok olmuş ve ekosistemler ağır zarara uğramıştır. Bu acı tecrübe, Vietnam'ın ekokırımı iç hukukunda cezalandırılabilir bir suç olarak düzenleyen ilk devlet hâline gelmesine neden olmuştur.

¹⁷ Stop Ecocide International web sitesi.

¹⁸ Ekvator Kapsamlı Organik Ceza Kanunu (*Código Orgánico Integral Penal*), 2014, md. 245, https://www.defensa.gob.ec/wp-content/uploads/downloads/2021/03/COIP_act_feb-2021.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹⁹ International Criminal Court, Office of the Prosecutor: "Policy Paper on Case Selection and Prioritisation", 2016, s. 14 parag. 41, <https://www.icc-cpi.int/news/policy-paper-case-selection-and-prioritisation> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

²⁰ **Altıparmak**, Özlem: Ekokırım Suçu, Ekokırım Hukuki Tanımı İçin Bağımsız Uzman Grubu, Şerh ve Temel Metin Türkçe Çevirisi, <https://ecocidelaw.com/definition/#definition> (Erişim Tarihi: 14.06.2025). Ekokırımın uluslararası ceza hukuku kapsamında hangi suç kategorilerine dâhil edilebileceğine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. **Adigun**, Muiyiwa: "Ecocide: The 'Forgotten' Legacy of Nuremberg", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht/Heidelberg Journal of International Law*, Vol 84.1, 2024, s. 56-71.

Uluslararası Ceza Mahkemesi düzeyindeki bu gelişmelerin yanı sıra, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği de çevresel zararların önlenmesi ve cezalandırılmasına yönelik önemli adımlar atmıştır. Örneğin, Avrupa Konseyi 1979 Bern Sözleşmesi (Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi)²¹ ile çevresel değerlerin korunmasına yönelik bağlayıcı hükümler getirmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), çevresel zararların yaşam hakkı ve özel hayatın korunması hakkı gibi temel insan haklarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu içtihatlarında açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda AİHM *López Ostra v. İspanya* kararında, AİHS madde 8'in, herkesin özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkını güvence altına aldığını vurgulamış ve ciddi çevre kirliliğinin bu hakkı ihlal edebileceğini kabul ederek çevresel zarar ile özel hayatın korunması arasında doğrudan bağ kurmuştur²². Avrupa Birliği ise, 2024 yılında çevresel suçlara ilişkin mevzuatını değiştiren yeni bir Çevre Suçları Direktifi kabul etmiştir²³. Bu düzenleme, en ciddi çevresel tahribat durumlarını, uluslararası hukukta tartışılan ekokırım kavramı ile örtüşen suç tipleri arasında değerlendirmektedir²⁴. Amacı çevre suçlarının cezalandırılmasını güçlendirmek ve AB çevre hukuku normlarının etkinliğini artırmak olan Direktif, özellikle ciddi, yaygın ve uzun süreli çevresel zarara neden olan fiilleri nitelikli suç olarak tanımlamakta ve bu fiillere yönelik caydırıcı nitelikte hapis ve para cezaları öngörmektedir²⁵. Bu düzenleme, ekokırım tartışmaları bağ-

²¹ Council of Europe, Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (Bern Convention), 19 September 1979, CETS No. 104, <https://rm.coe.int/1680078aff> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

²² AİHM, *López Ostra v. İspanya*, Başvuru No. 16798/90, 9 Aralık 1994, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57905%22%7D> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

²³ Bu Direktif 2008 Çevre Suçları Direktifi'nin yerini almıştır. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

²⁴ European Commission: Environmental Crime Directive, 2024, https://environment.ec.europa.eu/law-and-governance/environmental-compliance-assurance/environmental-crime-directive_en (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

²⁵ European Commission, Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law, Official Journal of the European Union, L, 30 April 2024, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (Erişim Tarihi: 14.08.2025). Direktifin 21 numaralı maddesinde belirtilen "... önemli büyüklükte veya çevresel değere sahip bir ekosistemin veya korunan bir alandaki bir yaşam alanının tahrip olmasına veya geri döndürülemez veya uzun süreli yaygın ve önemli hasara yol açması ya da hava, toprak veya su kalitesinde geri döndürülemez veya uzun süreli yaygın ve önemli hasara neden olması durumunda..." ifadesi tanımlanan suçların ekokırım ile paralel nitelikteki suç tipleri olarak değerlendirilmesine imkân vermektedir.

lamında benzer nitelikte ciddi çevresel zararlara sebep olan suçların cezalandırılabilir hale getirmesi bakımından uluslararası sürece zemin hazırlayan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar AB mevzuatı, ekokırım kavramını doğrudan kullanmasa da tanım ve kapsam itibarıyla bu suç tipine ilişkin uluslararası düzeydeki önerilerle örtüşen yönler taşımaktadır.

İnsan haklarındaki gelişmeler sadece devletlerin çabalarıyla sınırlı kalmaz, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının²⁶ farkındalık oluşturma ve Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bildiriler ve antlaşmalara katkı sağlama rolüyle de şekillenir²⁷. Bu bağlamda, ekokırımın uluslararası hukuk alanında bir suç olarak kabul edilmesi konusunda sivil toplum örgütlerinin çalışmaları göze çarpmaktadır. Bu örgütlerin en önemlilerinden biri Ekokırımı Durdur Vakfı (*Stop Ecocide Foundation*)'dır. Bu vakfın girişimiyle toplanan Bağımsız Uzman Heyeti, Uluslararası Ceza Mahkemesine ekolojik soykırımın yasal tanımını içeren ve ekokırımın bir suç olarak kabulünü düzenleyen bir taslak önermiştir²⁸. Bu öneriye göre, ekokırım: “çevreye ciddi ve yaygın ya da uzun vadeli zarar verme ihtimalinin yüksek olduğunu bilerek işlenen, hukuka aykırı ya da olası kastla gerçekleştirilen eylemler” anlamına gelmektedir²⁹. Uluslararası uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından yapılan bu tanım, uzun yıllardır süregelen ekokırımın nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin tartışmalara ışık olmuştur.

Hangi fiillerin ekokırım kapsamında değerlendirileceği hususu önem arz etmektedir. Ekokırımın hem savaş hem barış zamanında Roma Statüsü kapsamında bir suç olması gerektiğini savunan *Polly Higgins*'in de aralarında bulunduğu kimi yazarlara göre, doğal kaynakların sömürülmesi, biyoçeşitliliğin azalması, toprak, hava ve su kirliliği, ormansızlaştırma ve iklim değişikliğine sebep olan diğer faaliyetler, çevreye ve insan sağlığına büyük

²⁶ Sivil toplum kuruluşlarının evrensel sorunları küresel bir bağlama taşımadaki rolüne ilişkin şu eserler incelenebilir **Keck**, Margaret E./**Sikkink**, Kathryn A.: *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Cornell University Press, 1998, s. 121-165; **Thoolen**, Hans/**Verstappen**, Berth: *Human Rights Missions: A Study of the Fact-Finding Practice of Non-Governmental Organizations*, Martinus Nijhoff Publishers, 1986; **Claude**, Richard Pierre/**Weston**, Burns H. (Ed.): *Human Rights in The World Community: Issues and Action*, University of Pennsylvania Press, 2006, özellikle s. 424-455.

²⁷ **Viljoen**, s. 12-13.

²⁸ Bu öneri için bakınız: Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, 2021. <https://ecocidelaw.com/definition/#definition> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

²⁹ Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide: II. Proposed Amendments to the Rome Statute, 2021, <https://ecocidelaw.com/definition/#definition> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

zarar veren çevresel suçlar arasında yer almaktadır³⁰. Bu bağlamda, insanoğlunun çeşitli faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının neden olduğu iklim değişikliği, ekokırım faaliyetlerinin en belirgin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. *Higgins*'in sınıflandırmasına göre ekokırım, belirlenebilir ve belirlenemez olmak üzere ikiye ayrılmakta olup belirlenebilir ekokırında, çevresel yıkıma yol açan fiil ile fail arasında nedensellik bağı kurulabilirken; belirlenemez ekokırında, yıkımın varlığı sabit olsa da sorumlu aktörler tespit edilemez³¹. İklim değişikliği, çok aktörlü ve küresel ölçekte dağılmış sorumluluk yapısı nedeniyle çoğunlukla belirlenemez ekokırım kapsamında değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Roma Statüsü'nün 8. maddesinde yer alan 'ağır, geniş çaplı ve uzun erimli zarar' ölçütlerini karşılayan iklim değişikliğinin barış zamanında da suç olarak kabul edilmesi teorik olarak mümkün olmakla birlikte faillerin ve hukuki sorumluluğun nasıl belirleneceğinin tespiti, ceza hukuku bakımından önemli güçlükler barındırmaktadır.

İklim değişikliğine yol açan fiillerin ekokırım olarak tanınması, iklim mevzuatının bağlayıcılığını ve yaptırım gücünü artırma potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, 2021 Avrupa İklim Yasası³² Avrupa Birliği'ne üye devletlere net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda bağlayıcı yükümlülükler getirmekte olup, ekokırım bu çerçevede ciddi ihlal kategorisinde yer alabilecek niteliktedir. Avrupa Komisyonu ise 2024'te bu yasada değişiklik teklifinde bulunarak, 1990 seviyelerine göre net sera gazı emisyonlarında %90 azaltımı hedefleyen bağlayıcı bir 2040 hedefi önermiştir³³. Benzer şekilde, Birleşik Krallık'ın İklim Değişikliği Yasası³⁴, teorik olarak ekokırım niteliğindeki eylemleri karbon bütçesi ihlali veya ekosistem tahribatı kapsamında değerlendirecek düzenlemelere zemin oluşturabilir. Bu tür düzenlemeler Paris Anlaşma-

³⁰ **Higgins, Polly/Short, Damien/South, Nigel**: "Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide", *Crime, Law and Social Change*, Vol 59, 2013, s. 253-255.

³¹ **Higgins, Polly**: *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet*, 2nd edn, Shephard-Walwyn, London, 2015, s. 61-63.

³² European Climate Law, 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (Erişim Tarihi: 14.08.2025)

³³ European Commission, EU Climate Law: New Way to Reach 2040 Targets, 2 July 2025, https://commission.europa.eu/news-and-media/news/eu-climate-law-new-way-reach-2040-targets-2025-07-02_en ve https://climate.ec.europa.eu/document/download/e1b5a957-c6b9-4cb2-a247-bd28bf675db6_en (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

³⁴ UK Climate Change Act 2008, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents> (Erişim Tarihi: 14.08.2025)

sı'nın³⁵ öngördüğü iklim hedeflerinin uygulanabilirliğini güçlendirerek, iklim politikalarını yalnızca hedef belirleyen belgeler olmaktan çıkıp bağlayıcı ve yaptırımı olan hukuki metinlere dönüşmesine katkı sağlayabilir.

Ulusal ve bölgesel düzeydeki bu gelişmelere rağmen, küresel ölçekte bağlayıcı ve etkili bir yargısal mekanizmanın bulunmaması önemli bir boşluk olarak varlığını sürdürmektedir. Uluslararası çevre hukukunda, insan hakları hukukunun aksine, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, deniz kirliliği ve çevresel zararların tazmini gibi çok sayıda özel konuya odaklanmış sözleşmeler yapılmış olsa da güçlü bir çevre mahkemesi veya insan hakları mekanizması gibi³⁶ başvurulacak kurumların veya mekanizmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, devletlerin, sorumluluklarının hem zaman hem de coğrafi açıdan genişlemesine yol açabilecek olması sebebiyle, uluslararası çevre mahkemesi veya uyumluluk mekanizmalarının oluşturulmasını istememesidir³⁷. Ekokırımın Roma Statüsü'nde beşinci bir suç olarak düzenlenmesi ile, mevcut düzenlemedeki gibi sadece savaş zamanı değil barış zamanında da ekosisteme zarar verilmesi ya da yok edilmesi suç kabul edilecek ve bu durum çevrenin korunmasında köklü ve güçlü bir adım olacaktır. Ekokırımın tanınması ile sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı güvence altına alınacak ve bu durum insan hakları ve çevresel koruma arasındaki ilişkinin güçlenmesini sağlayacaktır³⁸.

II. EKOKIRIM BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ VE TARİHSEL TEMELLERİ

A. Beyannamenin Tarihi Gelişimi

İnsan haklarının tarihsel gelişimi, ekokırımın günümüzde neden insan hakları hukuku kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle öncelikle Beyannamenin kabul edilmesine kadar geçen süreçteki uluslararası insan hakları hukuku hareketlerinden kısaca bahsedilmesi uygun olacaktır.

³⁵ United Nations, Paris Agreement, 12 December 2015, United Nations Treaty Series, Vol. 3156, https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtldsg_no=xxvii-7-d&chapter=27&clang=_en (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

³⁶ İnsan haklarının korunması ve izlenmesi ile ilgilenen bu kurumlara örnek olarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (*United Nations Human Rights Council- UNHRC*), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (*United Nations High Commissioner for Human Rights- OHCHR*) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi verilebilir.

³⁷ Albers, Julie. H.: "Human Rights and Climate Change: Protecting The Right to Life of Individuals of Present and Future Generations", *Security and Human Rights*, Vol 28.1-4, 2018, s. 119.

³⁸ Higgins/Short/South, s. 251.

İnsan haklarının gelişiminde önemli bir dönüm noktası olan ve evrensel insan haklarının temellerinin atılmasında önemli bir rol oynayan ilk belge 1215 yılında kabul edilen *Magna Carta*'dır. İngiltere'de *Kral John*'un yetkilerini sınırlayan bu belge, hukukun üstünlüğü ve bireylerin temel haklarının korunması açısından tarihi bir çıkış noktası olmasının yanı sıra Beyannameye ilham kaynağı olmuştur³⁹. Bireylerin temel haklarının keyfi biçimde ihlâl edilemeyeceğini ortaya koyan bu belge, ekokırımın çevre yoluyla bireylerin yaşam ve mülkiyet haklarını tehdit etmesini hukuki açıdan sorgulamak için önemli bir dayanak oluşturur.

Evrensel bir insan hakları belgesi oluşturulmasına ilişkin ilk adımlar 1899 ve 1907 yıllarında birçok ülkenin katıldığı Lahey Barış Konferansları ile atılmıştır. Konferans süresince yapılan çalışmalarda, devletlerin egemen haklarını ve askeri avantajlarını korumak amacıyla insan haklarına ilişkin net ve bağlayıcı olmayan bir tutum benimsemesi sebebiyle konferansların başarısız olduğu düşünülebilir⁴⁰. Ancak bu konferanslar, her bireyin devletlerin müdahale edemeyeceği temel haklara sahip olduğu fikrine vurgu yapmış ve insan haklarıyla ilgili meselelerin yalnızca devletlerin denetiminde kalmayıp evrensel bir konu olarak gündeme gelmesi konusunda yol gösterici olmuştur⁴¹.

³⁹ Şener, Mehmet B.: "A Review of the Meaning and Importance of the Universal Declaration of Human Rights", Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, 2021, s. 18. İleriki dönemlerde kabul edilen 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve 1791 tarihli Amerikan Haklar Bildirgesi, devlet karşısında kişilerin haklarını belirleyen, ifade özgürlüğü, adil yargılanma ve yasa önünde eşitlik gibi temel insan haklarına vurgu yapan belgeler olarak, insan haklarının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Şener, s. 18.

⁴⁰ Normand, Roger/Zaidi, Sarah: Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice, Indiana University Press, Bloomington 2008, s. 40.

⁴¹ İnsancıl hukuk ve bu doğrultuda sivilin korunması ile silahlanmanın sınırlandırılması gibi konular, bu konferanslar yoluyla uluslararası belgelerde yer almıştır. Birinci, Görkem: "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 2017, s. 53. Ancak uluslararası hukukta, insancıl hukuk ve kuvvet kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin ilk gelişmeler bu konferanslar öncesinde yaşanmıştır. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşik Krallık arasında imzalanan ve ilgili bölgelerde donanma sayılarını kısıtladıkları Büyük Göllere İlişkin Antlaşma (1817) örnek gösterilebilir. Çamyamaç, Anıl: "Uluslararası İnsancıl Hukukun Tarihsel Gelişimine Dair Sağlık Hukuku Perspektifinden Bir Değerlendirme", Tıp Hukuku Dergisi, Cilt: 26, 2024, s. 222 (İnsancıl Hukuk). Ayrıca, bu konferanslar sivil toplum kuruluşlarının uluslararası ilişkilerde daha etkin bir rol üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Normand/Zaidi, s. 37.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'nda, barış antlaşmalarının bir parçası olarak Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Böylece uluslararası hukuk temelli ilk küresel örgüt oluşturulmuştur. Amacı uluslararası iş birliğinin teşvik edilmesi ve uluslararası barış ve güvenliği sağlanması olan Milletler Cemiyeti Misakı'nın maddelerinde doğrudan insan haklarını düzenleyen ifadeler görülmemektedir⁴².

Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra başta bilim insanları olmak üzere çeşitli kişi ve kurumlar insan haklarının evrenselliğine ilişkin çalışmalar yürütmüştür⁴³. Böylelikle insan hakları meselesi artık dünya kamuoyunun dikkatini çeker hâle gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise, insan hakları hukukuna ilişkin tüm bu çabaların yetersizliğini göstermiş, özellikle savaş hukuku kuralları bir kez daha devletlerin güç savaşları karşısında görmezden gelinmiştir. Aynı dönemde, savaşın yol açtığı büyük ölçekli çevresel yıkım ve doğal kaynak tahribatı da uluslararası hukukta yeterince karşılık bulmamış; ekokırım niteliğindeki bu sonuçlar hem insan yaşamını hem de ekosistemleri koruyacak bağlayıcı mekanizmaların eksikliğini gözler önüne sermiştir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde insan haklarının önemini vurgulayan iki şahsiyet öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, yazdığı *Rights of Man* adlı ese-

⁴² İnsan haklarını doğrudan ele almamış olmasına rağmen, Misak'ın üye devletlerin savaş sonrası barış içinde bir arada yaşamalarını sağlamak, azınlık haklarını korumak, insanî koşullarda çalışma, din ve vicdan hürriyeti ve uluslararası iş birliğini desteklemek gibi dolaylı hükümlerle kişilerin haklarının güvence altına alınmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Bu maddeler için bakınız: The Covenant of the League of Nations, md.1, 10, 11, 15, 22 ve 23, <https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant> (Erişim Tarihi: 20.03.2025).

⁴³ İnsan hakları alanında çalışmalarıyla uluslararası düzeyde ön plâna çıkan şahsiyetler arasında şu isimler zikredilebilir: Uluslararası Adalet Divanı Yargıcı *Alejandro Alvarez*, Rus diplomat *André Mandelstam*, Yunan hukukçu ve diplomat *Antoine Frangulis*. İnsan hakları hukuku normlarının gelişmesine katkı sağlayan kurumlardan önemli bazıları ise şunlardır: Amerikan Hukuk Kurumu (*American Law Institute*), Atlantik Şartı Topluluğu (*Atlantic Charter Society*), Barış Örgütü Çalışmaları Komisyonu (*Commission to Study the Organization of Peace*), Dünya Yurttaşları Derneği (*World Citizens Association*), Federal Birlik Hareketi (*Movement for Federal Union*), Hakları Koruma Birlikleri Uluslararası Federasyonu (*International Federation of Leagues for the Defense of the Rights of Man and of Citizen*), İnsan Hakları Federasyonu (*Federation Internationale des Droit de l'Homme*), İnsan Hakları Birliği (*International League for the Rights of Man*), Uluslararası Hukuk Kurumu (*International Law Institute*), Milletler Cemiyeti Dernekleri (*League of Nations Associations*). **Birinci**, s. 58-60, 69. İkinci Dünya Savaşı öncesi insan hakları hareketlerinin ayrıntılı analizi için bakınız: **Normand/Zaidi**, s. 60-81.

riyle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin temellerine ilham veren *H.G. Wells*'tir⁴⁴. *Wells*, insan hakları savunuculuğunda öncü bir rol oynayarak, bireylerin temel haklarının evrensel olarak tanınması gerektiğini ve tüm dünya vatandaşları arasında hak eşitliği olması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁵. Bir diğer önemli şahsiyet olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı *Roosevelt* ise, 1941'deki Ulusa Sesleniş konuşmasında açıkladığı *Dört Özgürlük*⁴⁶ vizyonu ile Beyannameye ilham vermiş ve belirttiği kolektif güvenlik prensipleriyle, uluslararası insan hakları rejiminin temel unsurlarını şekillendirmeye katkıda bulunmuştur⁴⁷. Yine aynı yıl *Roosevelt* ve *Churchill*'in imzaladığı Atlantik Şartı, savaş sonrası düzenin temel prensiplerini belirlemiş; bu Şartta halkların kendi kaderini tayin hakkı ile ekonomik ve sosyal haklar gibi konulara yer verilmiştir⁴⁸. Bir yıl sonra, ABD, İngiltere, SSCB ve Çin'in de dâhil olduğu 26 devlet tarafından imzalanan Birleşmiş Milletler Bildirisi, insan haklarının, uluslararası toplumun öncelikli hedeflerinden biri olarak kabul görüldüğü ilk belge olmuştur⁴⁹. Bu dönemde atılan adımlar, her ne kadar doğrudan çevre koruma veya ekokırım kavramını içermese de bireylerin hak ve özgürlüklerinin evrensel ölçekte tanınmasına yönelik oluşturulan hukuki ve siyasi çerçeve, günümüzde ekokırımın insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, diplomasi, iş birliği ve insan haklarına dayalı yeni düzen oluşturulması amacıyla 1945 yılında Birleşmiş Milletler Antlaşması (*Charter of the United Nations*) imzalanmıştır. Antlaşmada insan haklarının neler olduğu açıkça sayılmamış olsa da temel insan haklarının korunması ve teşvik edilmesine ilişkin genel ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler 1. maddede insan hakları ve temel özgürlüklere evrensel saygının teşvik edilmesi ile 55 ve 56. maddelerde ekonomik, sosyal gelişme desteklene-

⁴⁴ **Gentry**, Kynan/**Mason**, Victoria: "The Invisible Man: HG Wells and Human Rights During the Interwar Period", *Human Rights Quarterly*, Vol: 41.3, 2019, s. 620.

⁴⁵ **Wells**, Herbert George: *The Rights of Man or What Are We Fighting For?* (Önsöz: Burhan Sönmez), Renard Press Ltd, UK, 2022, s. 5.

⁴⁶ Bu dört özgürlük: İfade özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, yoksunluk içinde olmama özgürlüğü ve korku içinde olmama özgürlüğüdür. **Crowell**, Laura: "The Building of the 'Four Freedoms' Speech", *Communications Monographs*, Vol 22.5, 1955, s. 269.

⁴⁷ **Borgwardt**, Elizabeth: "FDR's Four Freedoms as a Human Rights Instrument", *OAH Magazine of History*, Vol 22.2, 2008, s. 12.

⁴⁸ Atlantik Şartı 1942 yılında Birleşmiş Milletler Bildirgesi'ne atıf yapılarak dahil edilmiştir. *Encyclopaedia Britannica* Editors: "Atlantic Charter", *Encyclopaedia Britannica*, 2024, <https://www.britannica.com/event/Atlantic-Charterhttps://www.britannica.com/event/Atlantic-Charter> (Erişim Tarihi: 13.06.2025).

⁴⁹ **Birinci**, s. 65-69.

rek tüm halklar için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının güvence altına alınmasının hedeflenmesi şeklinde Antlaşmada yer bulmuştur⁵⁰. Uluslararası barışın sağlanmasında insan haklarına ilişkin unsurların kritik öneme sahip olduğunu düşünüldüğünde, Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kuruluşunda ve BM Şartı'nda insan hakları ve adaletin yeterince merkezi rol oynamadığı söylenebilir⁵¹. Her ne kadar insan haklarına evrensel saygıyı teşvik etmeyi hedeflese de BM Şartı'nda çevre koruma doğrudan yer almamıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım ve Hiroşima-Nagasaki gibi örnekler, büyük çaplı çevresel tahribatın da insan yaşamını kökten etkileyebileceğini göstermiştir. Bu farkındalık, ilerleyen yıllarda ekokırım konusunun insan hakları bağlamında ele alınmasına zemin hazırlamıştır⁵².

BM Şartı (1945) ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) temelinde birbiriyle bağlantılıdır. Antlaşmanın hiçbir bölümünde doğrudan bir uluslararası insan hakları beyannamesi yazılması belirtilmemiştir⁵³. Ancak Beyanname, BM Şartı'nda insan haklarına yapılan vurguların devamı niteliğindedir ve bu hakların daha detaylı bir şekilde açıklanmasını sağlamaktadır⁵⁴. BM Şartı'nda insan haklarının barış ve güvenlik için gerekli olduğunu vurgulanırken, Antlaşma ayrıntılı tanımlardan yoksundur. 1948 yılına gelindiğinde kabul edilen Beyanname ise, BM Şartı'nın önsözünde korunması gerektiği ifade edilen insan hak ve özgürlükler açıkça listelenerek, insan hakları konusunda somut ve evrensel bir anlayış sağlanmıştır.

B. Beyannamenin Hukuki Önemi

10 Aralık 1948'de Paris'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 58 üye devletin 48'inin onayladığı⁵⁵ İnsan Hakları Evrensel

⁵⁰ Birleşmiş Milletler Antlaşması (*United Nations Charter*), 1945, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

⁵¹ **Månsson**, Katarina: "Reviving the Spirit of San Francisco: The Lost Proposals on Human Rights, Justice and International Law to the UN Charter", *Nordic Journal of International Law*, Vol 76.2-3, sayı, 2007, s. 221, 229 ve 238.

⁵² United Nations Environment Programme (UNEP): "Learning from Hiroshima: Committing to Intergenerational Justice", 2020, <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/learning-hiroshima-committing-intergenerational-justice> (Erişim Tarihi: 11.08.2025).

⁵³ **Morsink**, Johannes: *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1999, s. 3.

⁵⁴ **Şener**, s. 19.

⁵⁵ Oylama esnasında sekiz ülke çekimser kalmıştır. Çekimser kalan ülkeler: Beyaz Rusya, Çekoslovakya, Güney Afrika Birliği, Polonya, Sovyetler Birliği, Suudi Arabistan.

Beyannamesi temelde İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucudur. Dünyanın her yerindeki tüm insanların haklarını teminat altına almayı amaçlayan bu evrensel belge, tüm insanlığın en yüce ideallerini yansıtmaktadır⁵⁶. Beyanname, bireylerin temel haklarını güvence altına alan 30 maddeden meydana gelmektedir. Ulus devletler için hukuken bağlayıcı olmamasına rağmen⁵⁷ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan haklarıyla ilgili sonraki antlaşmaların ve sözleşmelerin geliştirilmesinde temel bir rol oynamıştır⁵⁸. Her ne kadar kabul edildiği dönemde çevre hakkı kavramı açıkça yer almasa da bu hakların önemli bir bölümü doğrudan sağlıklı bir çevrenin varlığına bağlıdır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi hazırlanırken, sorgulanan en önemli konulardan biri evrensel değerleri temsil edip edemeyeceği olmuştur. Özellikle Amerikan Antropoloji Derneği, BM İnsan Hakları Komisyonuna sunduğu memorandumda, belgenin Batı Avrupa ve Amerikan değerleriyle sınırlı kalmaması gerektiği ve bütün insanlığa uygulanabilir olması konusunda etnosentrik bir yaklaşım sergileme tehlikesine dikkat çekmiştir⁵⁹. Bireyler, kendi kültürel bakış açılarıyla diğer kültürleri anlamaya çalıştığında ve bu nedenle farklı kültürlerin haklarını tam yansıtmayan bu yaklaşım benimsendiğinde, insan haklarının evrensellik derecesinin azalması beklenebi-

Ukrayna ve Yugoslavya'dır. Türkiye ise olumlu oy vermiştir. Çekimser kalan ülkelerin bu konuda sundukları gerekçeler için bkz. **Aybay**, Rona: Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2011, s. 1.

⁵⁶ **Sumariwalla**, Russy D.: "Towards a Planet-wide Culture of Non-Violence", United Nations Chronicle, 2018, <https://www.un.org/en/chronicle/article/towards-planet-wide-culture-non-violence> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

⁵⁷ BM Genel Kurulu genellikle tavsiye niteliğinde kararlar almaktadır ve bu nedenle kararları üyeler açısından bağlayıcı değildir. Kurulun bağlayıcı kararları ise örgütün işleyişine yönelik olup, özellikle yeni üyelerin kabul edilmesi ve BM bütçesiyle ilgili alınan kararlardır. **Sur**, Melda: Uluslararası Hukukun Esasları, 16. Baskı, Beta, İstanbul 2022, s. 198. Bu bağlamda, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, BM Genel Kurulu tarafından kabul edildiği için nitelik itibarıyla bağlayıcı olmasa da zamanla ayrımcılık yasağı ve işkenceye karşı korunma gibi ilkeleri uluslararası teamül hukuku haline gelmiştir.

⁵⁸ **Sumariwalla**, s. 1.

⁵⁹ **Morsink**, s. ix (introduction). Sudanlı bir hukukçu, akademisyen ve insan hakları savunucusu olan **Abdullahi Ahmed An-Na'im**, insan hakları standartlarının Batının kültürel ve felsefi temellerine dayanmasının, bu ilkelerin ortaya konduğu tarihsel koşullar göz önüne alındığında kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. *Ibid.*, s. x. Benzer şekilde, insan hakları, uluslararası hukuk, toplumsal yapılar ve küresel adalet gibi önemli alanlarda çalışmaları olan **Adamantia Pollis**, **Antonio Cassese**, **Asmarom Legesse**, **Peter Schwab** ve **William Alford** gibi yazarlar da Batılı liberal demokrasilerin kendi değerlerini ve felsefelerini İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne dayattıklarını ve bunun insan hakları hareketini kültürel emperyalizm tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığını savunmaktadır. **Morsink**, s. x.

lecektir. Bu bağlamda, Beyannamenin oluşum sürecinde faaliyet gösteren İnsan Hakları Komisyonu, çeşitli siyasi, kültürel ve dini geçmişlere sahip 18 üyeden oluşsa da Amerikan Başkanı *Franklin D. Roosevelt*'in eşi *Eleanor Roosevelt*, Beyannamenin kabul edilmesinde öncü bir rol oynamış ve bu durum eleştirilmiştir⁶⁰. Beyannamenin evrenselliğinin kuşkulu olduğuna ilişkin görüşler mevcut olmasına rağmen, belgenin hazırlandığı dönemdeki Doğu ile Batı blokları arasındaki bölünmüşlük düşünüldüğünde, insan haklarının temelini neyin oluşturacağı konusunda ortak bir zemin bulunmuş olması, önemli ve değerli bir fikir birliği olarak öne çıkmıştır⁶¹.

Metni iki yıldan kısa bir sürede oluşturulan Beyanname, yıllar içinde Güney Afrika'daki Özgürlük Bildirgesi de dahil olmak üzere dünya genelindeki pek çok insan hakları yasasına ilham vermiştir⁶². Bireysel hakların temel standartlarını belirleyen bu Beyannameye, Avrupa devletleri ve ABD dışında farklı kıtalardan birçok devletin anayasalarında atıflarda bulunulmuş olması⁶³ belgenin evrensel değerler taşıdığını gösterir niteliktedir. Ayrıca, Beyannamenin evrensel eşitlik, özgürlük ve adalet çağrısı, Afrika'da halkların kendi kaderini tayin etme mücadelesine güç katarak bağımsız devletlerin doğuşuna ve egemenlik döneminin başlamasına katkı sağlamıştır⁶⁴.

Uluslararası hukukun ulusal düzeyde doğrudan uygulanabilir olduğu sistemlerde, eğer Beyanname uluslararası örf ve âdet hukukunu oluşturuyor ya da yansıtıyorsa, ulusal mahkemeler bunu bağlayıcı bir hukuki kural olarak kabul edebilmektedir⁶⁵. Bu bağlamda Beyanname bazı devletlerde, örneğin

⁶⁰ Beyannamenin taslağını hazırlayanlar arasındaki önemli şahsiyetlerden bazıları, Eleanor Roosevelt'in başkanlığında, Beyannamenin taslak komitesine *René Cassin*, Lübnan'dan Komite Raportörü *Charles Malik*, Çin'den Başkan Yardımcısı *Peng Chung Chang* ve Kanada'dan BM İnsan Hakları Bölümü Direktörü *John Humphrey*'dir. United Nations: "Universal Declaration of Human Rights – History of the Declaration", United Nations web sitesi, <https://www.un.org/en/about-us/udhr/history-of-the-declaration> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

⁶¹ United Nations: "Universal Declaration of Human Rights – History of the Declaration"

⁶² **Kuwonu**, Franck: "Africa's Freedom Struggles and the Universal Declaration of Human Rights: 70 Years Since Its Adoption, the Declaration has Inspired Liberation Movements", *Africa Renewal*, Vol 32.3, 2019, s. 24-25.

⁶³ Bu devletlerin Beyannameye yaptığı atıfların anayasalarındaki karşılıklarını görmek için bkz. **Hannum**, s. 355-377. Bu bölümde Benin, Burkina Faso, Burundi, Çad, Ekvator Ginesi, Etiyopya, Fildişi Sahili Cumhuriyeti, Gabon, Gine, İspanya, Kamboçya, Komorlar, Mali, Nikaragua, Nijer, Peru, Portekiz, São Tomé ve Príncipe, Senegal, Somali, Tanzanya'ya ait kayıtlar yer almaktadır. **Morsink**, s. 339, dipnot 15.

⁶⁴ **Kuwonu**, s. 24-25.

⁶⁵ **Hannum**, s. 295.

Avusturya’da, uluslararası hukukun bir parçası olarak doğrudan bağlayıcı bir nitelik taşıyabilmekte ve yerel yasalara entegre edilebilmektedir. ABD, Belçika, Hindistan, Hollanda ve Sri Lanka gibi diğer bazı devletlerde ise, ulusal yargı makamlarınca referans alınan bir kılavuz olarak kullanılmakta veya hükümet politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir⁶⁶. Bu bağlamda, bağlayıcı bir gücü olmasa da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi zamanla devletlerin eylemlerini yönlendiren genel bir norm haline gelmiştir. Bu devletlerde çevresel zararların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesi yönünde artan davalar, ekokırımın hukuki tanınması açısından Beyanname’nin potansiyelini ortaya koymaktadır⁶⁷. Beyannamedeki pek çok maddenin, örf ve âdet hukuku çerçevesinde kabul edilerek uluslararası hukukun bir parçası haline dönüştüğü söylenebilir⁶⁸. Dolayısıyla, çevre hukuku ve ekokırım tartışmaları açısından Beyanname, ekosistemlerin korunmasının insan haklarının korunmasıyla bütünleşik bir şekilde ele alınabileceği evrensel bir referans noktası işlevi görebilir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Dünya Konferansı’nda (1993)⁶⁹, bir kez daha 100’den fazla devlet, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne olan bağlılıklarını beyan etmişlerdir. Bu beyan, özellikle yaşam hakkı, eğitim hakkı, işkence yasağı ve sığınma hakkı gibi temel insan hakları ile ilgili kuralları ön plana çıkarmış ve ulusal ve uluslararası birçok hukuk sisteminde

⁶⁶ **Hannum**, s. 295.

⁶⁷ Örneğin Hollanda’da görülen *Urgenda Foundation v. Netherlands* davasında mahkeme, devletin sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüğünü yaşam hakkı ve özel hayatın korunması hakkı çerçevesinde değerlendirmiştir. Harvard Law Review: “State of the Netherlands v. Urgenda Foundation”, *Harvard Law Review*, Vol. 132, 2019, s. 2090-2097 <https://harvardlawreview.org/print/vol-132/state-of-the-netherlands-v-urgenda-foundation/> (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

⁶⁸ **Viljoen**, Frans: “International Human Rights Law: A Short History”, UN Chronicle, Vol 1.2, 2009, s. 8-13.

⁶⁹ Konferans raporu için bkz. Report of the World Conference on Human Rights Report of the Secretary-General, UN Doc. A/CONF.157/24, 14-25 June 1993, [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FCONF.157%2F24\(PartI\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FCONF.157%2F24(PartI)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (Erişim Tarihi: 14.06.2025). İnsan haklarının evrensellliğini vurgulamak ve güçlendirmek amacıyla 14-25 Haziran 1993 tarihlerinde Viyana’da gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda özellikle BM Şartı ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesindeki amaç ve ilkeler temel alınmıştır. Ibid, s. 20. Konferansta ayrıca Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı (*Vienna Declaration and Programme of Action*) kabul edilmiştir. Bu program ve konferans temelinde, insan haklarının dünyanın her yerindeki insanlar için eşit şekilde korunmasını ve geliştirilmesini sağlamayı amaçlamakta ve bu doğrultuda uluslararası iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. *Ibid.*, Bölüm 3, s. 20-22.

rehber bir belge olma özelliğine sahip olmuştur⁷⁰. Beyannameden ilham alarak benzer koruma mekanizmaları oluşturan ve Beyannameye atıf yapılarak hazırlanan birçok uluslararası belge bulunmaktadır⁷¹. Bunlardan en önemli ikisi, 1966 yılında kabul edilen Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (*International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR*) ve yine aynı yıl kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights - ICESCR*)'dir⁷². Bölgesel örgütler ve uluslararası mekanizmalar ile belirli gruplara veya haklara odaklanan hükümet dışı kuruluşlar da genellikle Beyannameyi referans alarak sözleşmeler düzenlemekte ve çalışmalar yapmaktadır⁷³. Bu bağlamda bölgesel düzeyde en çarpıcı örnek, Avrupa Konseyine üye devletler tarafından 1950 yılında kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (*European Convention on Human Rights- ECHR*)'dir⁷⁴. Hükümet dışı kuruluşlara örnek olarak ise başta İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si olmak üzere uluslararası insan hakları belgelerinde güvence altına alınan ifade özgürlüğü, adil yargılama, işkence ve kötü muamele gibi konularda küresel kampanyalar yürütmekte olan Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*) verilebilir⁷⁵. Bu bağlamda, Beyanname'nin ilham verdiği bu

⁷⁰ Hannum, s. 290-291.

⁷¹ Şener, s. 20.

⁷² Çatal, Betül: "İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar", Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 82. Sözleşme metnine ulaşmak için bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights - ICESCR*). UNGA (*United Nations General Assembly*) 2200A (XXI), 16 Aralık 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> ve Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (*International Covenant on Civil and Political Rights- ICCPR*), UNGA 2200A (XXI), 16 Aralık 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

⁷³ Şener, s. 20.

⁷⁴ Sözleşme metni için bkz. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (*The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), 1950, <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights> (Erişim tarihi: 06.06.2025). Bölgesel koruma mekanizmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Çatal, s. 87-93; Şener, s. 20.

⁷⁵ Bu örgüt hakkında bilgi için bkz. Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*) web sitesi. <https://www.amnesty.org/en/about-us/#tab-governance> (Erişim tarihi: 06.06.2025). Beyannamedeki hakları ihlâl eden durumları takip eden ve bunları belgeleyerek kamuoyuna duyuran İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch -HRW*) ve Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (*International Federation for Human Rights - FIDH*) da

sözleşme ve mekanizmalar, doğrudan çevre hakkını düzenlemese de yaşam, sağlık, mülkiyet ve kültürel haklar gibi ekokırımın doğrudan etkilediği hakların korunmasına yönelik evrensel ve bölgesel düzeyde güçlü bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı da 23 Temmuz 2025 tarihli danışma görüşünde, Beynamede güvence altına alınan hakların sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreyle yakından bağlantılı olduğunu vurgulayarak, çevresel bozulmanın bu hakların kullanılabilirliğini engellediğini belirtmiştir⁷⁶.

III. İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ'NİN TEMEL İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE EKOKIRIMIN İNSAN HAKLARINA ETKİLERİ

Ekokırım doğrudan çevresel yıkıma neden olurken, birçok temel insan hakkını da ihlal eder. Ekokırımın bir sonucu olarak iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, ekosistem kaybı ve kirlilik, tüm dünyada insanların yaşam, sağlık, güvenlik, temiz su ve gıda, yeterli yaşam standardı, sağlıklı bir çevre, mülkiyet, eğitim, kültür, kalkınma ve sağlık gibi temel insan hakları üzerinde küresel çaplı büyük etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler ise, günümüz ve gelecekteki kuşakların, yaklaşık 77 yıl önce İnsan Hakları Evrensel Beynamesi'nde tanımlanan haklardan tam olarak faydalanmalarına engel teşkil etmektedir⁷⁷. Bu durum, ekokırımın sadece ekolojik bir felaket olarak değil, aynı zamanda Beyanname'nin uygulanabilirliğini doğrudan sınırlandıran bir hukuki sorun olarak ele alınmasını gerektirir; zira çevresel yıkım, temel hakların somut kullanım koşullarını ortadan kaldırmaktadır.

Çevresel bozulmalar bireyler arası eşitsizlikleri daha da arttırmaktadır. Bundan ilk etkilenen hak ise yaşam hakkıdır. Beyannamenin üçüncü maddesine göre özgürlük ve kişi emniyeti ile yaşam hakkı, her bireyin en temel hakkıdır. Ekokırım, geniş çaplı çevre tahribatına neden olarak temiz suya, temiz havaya ve sağlıklı bir yaşam alanına erişimi kısıtlamaktadır. Dolayısıyla ekolojik bozulmalar ve çevresel felaketler insanların yaşamlarını doğrudan tehdit eder ve en temel haklardan olan yaşam hakkına zarar verir. Bir

hükümet dışı kuruluşlara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.hrw.org/> ve <https://www.fidh.org/en/> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

⁷⁶ International Court of Justice, *Obligations of States in respect of Climate Change* (Advisory Opinion), 23 July 2025, para. 88, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf> (Erişim Tarihi: 11.08.2025).

⁷⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: "The Universal Declaration: A Catalyst for Environmental Human Rights Action" (Detaylı bilgi için bkz. dipnot 3).

insan hakları sorunu olan ekokırım sadece günümüz neslini değil, gelecekteki nesillerin haklarını da etkiler. İçinde bulunduğumuz dönemde, doğal ve kültürel kaynakların gelecek nesillerin ihtiyaçları dikkate alınarak kullanılması ve sürdürülebilir politikalar geliştirilmesi, kaynakların nesiller arası adil dağılımı ve çevrenin korunması açısından büyük önem teşkil etmektedir⁷⁸. 2005 yılında İnuit topluluğu adına Amerikan Devletleri İnsan Hakları Komisyonuna (*Inter-American Commission on Human Rights - IACHR*) yapılan başvuruda, Amerika Birleşik Devletleri'nin sera gazı emisyonlarının küresel ısınmaya katkıda bulunduğu ve bu durumun İnuit halkının yaşam hakkı ve diğer haklarını ihlâl ettiği savunulmuştur⁷⁹. Dilekçede, ekolojik zarara sebep olan faaliyetlerin, sağlıklı bir yaşam ortamına erişimi engellediği, bireylerin yaşamlarını doğrudan tehdit ettiği ve iklim değişikliğine sebep olarak güvenlik ve beslenme gibi temel yaşam koşullarını olumsuz etkilediği ifade edilmiş ve bu durum yaşam hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir⁸⁰. Ayrıca bu hakkın korunmasının devletlerin sorumluluğunda olduğu da belirtilmiştir. IACHR başvuruyu olumsuz değerlendirse de 2007 yılında bu vaka ile bağlantılı olarak iklim değişikliğinin insan haklarına etkilerinin tartışıldığı özel bir oturum düzenlemiştir. Çevresel zarar ile insan hakları arasındaki bağı vurgulayan bu girişim, uluslararası hukukta yapılan iklim adaletine ilişkin tartışmalara önemli bir örnek teşkil etmiş;⁸¹ aynı zamanda, mevcut koruma araçlarının çevresel yıkımlar karşısında yetersiz kaldığı durumlarda hukuki reform gerekliliğini ortaya koymuştur.

İklim değişikliğinin yaşam hakkı ve diğer temel haklar üzerindeki etkilerini vurgulayan ulusal düzeydeki bir yüksek mahkeme içtihadı ise Almanya Federal Anayasa Mahkemesi'nin 2021 tarihli *Neubauer ve diğerleri* kararıdır⁸². Kararda Mahkeme, Alman İklim Koruma Yasası'nın 2030 sonrası sera gazı emisyon hedeflerini yeterince somut ve bağlayıcı biçimde düzenlememesini, gelecek nesillerin yaşam hakkı ve genel kişilik hakkı gibi temel

⁷⁸ **Ceylan**, Şule Şahin: "Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Toplumaya Doğru", İstanbul Hukuk Mecmuası, Cilt 72, Sayı 1, 2014, s. 307.

⁷⁹ Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, s. 102 (Başvuruyu ayrıntılı incelemek için bkz. dipnot 6).

⁸⁰ *Ibid*, s. 102.

⁸¹ *Ibid*, s. 90.

⁸² Bundesverfassungsgericht, Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 - 1 BvR 2656/18 u.a. - Klimaschutzgesetz, para.193 vd., https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2021/03/rs20210324_1bvr265618en.html (Erişim Tarihi: 15.08.2025).

haklarını koruma yükümlülüğüne aykırı bularak Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın⁸³ 20a maddesi aykırılık teşkil ettiğine hükmetmiştir⁸⁴. Karar, temel hakların yalnızca mevcut kuşaklar için değil, gelecek nesiller için de korunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, insan haklarının coğrafi sınırları aşan ve nesiller arası bir geçerliliğe sahip olduğu yönündeki evrensel sorumluluk anlayışıyla uyumlu görülmektedir.

Beyannamenin 25. maddesi, her bireye sağlık, refah ve yeterli yaşam standartlarına sahip olma hakkını tanıır. Beyannameden ilham alınarak oluşturulan uluslararası birçok sözleşme de bu hakkı güvence altına almaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. maddesi, herkesin mümkün olan en yüksek sağlık standardına erişme hakkı olduğunu belirtmektedir. Yine bu hak, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (*Convention on the Rights of the Child-CRC*)⁸⁵ birçok maddesinde de yer almakta⁸⁶ ve sözleşmede devletlerin sağlık hakkına ilişkin standartları sağlama yükümlülüğü özellikle vurgulanmaktadır⁸⁷. Temiz su, hava ve sağlıklı bir çevre bu hakkın ayrılmaz bir parçasıdır. Ekokırım, ekosistemlerin ve doğal kaynakların tahribatına neden olarak insanların sağlıklı yaşam standartlarını zarar verir ya da bunu ortadan kaldırır. Örneğin, kirlilik sağlık sorunlarına yol açabilir, bu da insanların yaşam kalitesini düşürür ve temel insan haklarını ihlâl eder⁸⁸. Çevresel bozulmalar, salgın hastalıkların artmasına, gıda güvenliğinin tehlikeye girmesine ve genel refahın düşmesine yol açar. Bu doğrultuda, BM Genel Kurulunun kabul ettiği Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Bir Çevreye Sahip Olma Hakkı'na ilişkin Taslak Karar, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının önemini vurgulamakta ve birçok devletin bu temel hakkı koruma ve geliştirme konusundaki ortak taahhüdünü

⁸³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, md 20a, https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20a.html (Erişim Tarihi: 15.08.2025).

⁸⁴ BVerfG, Neubauer ve diğerleri, para. 193 vd.

⁸⁵ Convention on the Rights of the Child (CRC), UNGA 44/25, 20 Kasım 1989 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (Erişim tarihi: 14.06.2025).

⁸⁶ Bu maddeler çocukların mümkün olan en yüksek sağlık standardına ulaşma ve sağlık hizmetlerine erişim hakkını güvence altına alan 24. madde ve her çocuğun yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkının sağlanmasında ailelerin ve devletlerin yükümlülüğünü vurgulayan 27. maddedir.

⁸⁷ Climate Change and the Human Rights of Torres Strait Islanders, Native Title Report, s. 239 (Ayrıntılı bilgi için bkz. dipnot 6).

⁸⁸ *The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment*, UNGA A/RES/76/300 (Draft: A/76/L.75), 26 Temmuz 2022, s. 2 <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

ortaya koymaktadır⁸⁹. Dolayısıyla sağlık hakkı ile çevre hakkı arasındaki bu doğrudan bağ, ekokırımın uluslararası insan hakları hukukunda bağımsız bir suç olarak tanınmasına yönelik argümanları güçlendirmektedir. Kararda temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının, diğer insan haklarıyla ilişkili olduğu ve mevcut uluslararası hukuka dayandığı kabul edilmektedir⁹⁰. Bu bağlamda Inuit topluluğu, IACHR'ye yaptığı başvuruda iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinin kendi topluluklarının fiziksel ve ruhsal sağlığını ciddi şekilde tehdit ettiğini ve devletin bunu engelleme ve önlem alma sorumluluğu olduğunu belirtmiştir⁹¹.

Çevre tahribatının insan haklarının ihlali olarak kabul edildiği ve çevresel adalet kavramının önemini vurgulandığı bir emsal olarak Kenya Mombasa'da yaşayan bir topluluğun hukuk mücadelesi verilebilir⁹². Mombasa halkı, yaşadığı çevreye zarar veren bir kurşun geri dönüşüm fabrikasının yol açtığı ölümcül kurşun zehirlenmesi nedeniyle⁹³ açtığı davada, bölge halkının yaşam hakkı ve sağlık hakkı ihlali saptanmış ve Kenya Çevre ve Arazi Mahkemesi (*Environment and Land Court*)⁹⁴ tarafından fabrika aleyhine 13 milyon ABD doları tazminata hükmedilmiştir⁹⁵. Bu kararın, ulusal yargı organlarının çevresel zararı doğrudan insan hakları ihlali olarak nitelendirebildiğini göstermesi açısından, ekokırımın tanınmasına yönelik küresel eğilimi desteklediği söylenebilir.

BM İnsan Hakları Komitesi (*United Nations Human Rights Committee-UNHRC*) ekokırımın insan haklarına ilişkin etkilerini gösteren önemli bir

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*, s. 3.

⁹¹ Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, s. 39.

⁹² "Court ruling called a milestone in environmental justice", Nations High Commissioner for Human Rights web sitesi, 2020. <https://www.ohchr.org/en/stories/2020/09/court-ruling-called-milestone-environmental-justice> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

⁹³ Maalesef ki fabrikanın sebep olduğu ekolojik zarar, kanser, zihinsel ve nörolojik sorunlara ve birkaç kişinin ölümüne sebep olmuştur.

⁹⁴ Kenya'daki Çevre ve Arazi Mahkemesi Afrika örf ve âdet hukuku, İngiliz mülkiyet hukuku ve Arap gelenek hukukunun birleşiminden doğan karmaşık arazi anlaşmazlıkları çözüm sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Artan arazi davaları ve uzman yargıçlara duyulan ihtiyaç doğrultusunda, 2011 tarihli Çevre ve Arazi Mahkemesi Kanunu ile kurulan bu mahkeme, çevre ve arazi kullanımı, mülkiyeti ve yönetimiyle ilgili uyuşmazlıkları çözmek için asli ve temyiz yargı yetkisine sahiptir. Mahkeme hakkında detaylı bilgi için bkz. Kenya Environment and Land Court web sitesi. <https://judiciary.go.ke/environment-and-land-court/> (Erişim Tarihi 14.06.2025).

⁹⁵ "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği web sitesi. (Bkz. dipnot 93).

kararı 2022 yılında vermiştir. 2019 yılında Torres Boğazı Adalıları, Avusturalya hükümetinin iklim değişikliğine karşı önlem almaması ve özellikle sera gazı emisyonlarını azaltmaması nedeniyle insan haklarının ihlâl edildiği iddiaları ile BM'ye insan hakları temelli bir başvuruda bulunmuştur⁹⁶. Bu başvurunun önemi, iklim değişikliği konusunda önlem alınmaması ve eylemsiz kalınması sebebiyle ulusal bir hükümete karşı bir BM organına yapılan ilk şikâyeti oluşturmasıdır. BM İnsan Hakları Komitesi kararında, Avusturalya'nın başvuruda bulunan adalılara iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı yeterince koruma sağlamadığını belirleyerek, bunun kültürel varlıklarının korunması ve özel yaşamlarına keyfi müdahalelerden kaçınma haklarını ihlâl ettiğine karar vermiştir⁹⁷. Komite ayrıca Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 17. maddesinde belirtilen özel hayat ve konuta saygı hakkı ile 27. maddesinde belirtilen azınlık grupların kültürel haklarına saygı haklarının⁹⁸ ihlâl edildiği sonucuna varmıştır⁹⁹. Komite üyelerinden bazıları, kararın sadece belirtilen hakları değil, yaşam hakkı ve başka insan haklarını da ihlâl ettiğine ilişkin yorumlar yapmıştır. Komite üyelerinden *Hernán Quezada*, komitedeki çoğunluğun aksine, yaşam hakkı ile ilgili ciddi bir ihlâl olduğunu ve bu hakkı koruma yükümlülüğünün yerine getirilmediğini ifade etmiştir¹⁰⁰. Benzer şekilde, diğer bazı üyeler de iklim değişikliğinin etkilerinin adalıların yaşam hakkını tehdit ettiğini ve bu nedenle devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğini savunmuşlardır¹⁰¹. BM İnsan Hakları

⁹⁶ Daniel Billy and others v Australia (Torres Strait Islanders Petition), Reporter Info: CCPR/C/135/D/3624/2019, 2019 <https://climatecasechart.com/non-us-case/petition-of-torres-strait-islanders-to-the-united-nations-human-rights-committee-alleging-violations-stemming-from-australias-inaction-on-climate-change/#:~:text=On%20September%2023%2C%202022%2C%20the,private%20life%2C%20family%20and%20home.> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).

⁹⁷ Komite 2022 yılında verdiği bu kararında ayrıca, Avusturalya Hükümetinden, yerli Adalıların uğradığı zararın tazmin edilmesini ve topluluklarla anlamlı görüşmeler yapılmasını talep etmiştir. *Ibid.*

⁹⁸ International Covenant on Civil and Political Rights, madde 17 ve 27 (Bkz. dipnot 73).

⁹⁹ Decision from the Human Rights Committee, Daniel Billy and others v Australia (Torres Strait Islanders Petition), 22 Eylül 2022. s. 15 ve 25. (Dipnot 97'de belirtilen 3624/2019 sayılı başvuruya ilişkin karar.)

<https://climatecasechart.com/non-us-case/petition-of-torres-strait-islanders-to-the-united-nations-human-rights-committee-alleging-violations-stemming-from-australias-inaction-on-climate-change/#:~:text=On%20September%2023%2C%202022%2C%20the,private%20life%2C%20family%20and%20home.> (Erişim Tarihi: 03.11.2024).

¹⁰⁰ Decision from the Human Rights Committee, Daniel Billy and others v Australia, s. 15 ve 25.

¹⁰¹ Bu komite üyeleri, *Arif Bulkan*, *Marcia V. J. Kran* ve *Vasilka Sancin*'dir. Komite üyelerinin karara karşı yorumları özetle, iklim değişikliğinin kişilerin yaşam hakkına zarar

Komitesi bu önemli kararda, ekolojik bozulmalar, iklim değişikliği ve insan hakları bağlantılı birçok önemli tespit yapmıştır. Kararda, yaşam hakkına ilişkin genel yorumunda, bu hakkın dar ve kısıtlayıcı bir şekilde değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁰². İnsan Hakları Yüksek Komiser Yardımcısı, iklim değişikliğinin Torres Boğazı bölgesindeki insan yaşamı için hem anlık hem de kademeli tehditler oluşturduğunu ve bunun aşırı hava olayları, sağlık problemleri ile içme suyuna erişim azlığı gibi yollarla gerçekleştiğini belirtmiştir¹⁰³. Özellikle, iklim değişikliği ile ilgili bu tarz başvurularda, Komitenin kararları ve yorumları, çevrenin korunması ve insan hakları ile çevre arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi açısından önem arz etmekte; ayrıca, devletlerin çevresel tehditlere karşı eylemsizliklerinin, sadece ikincil sonuçlar değil, doğrudan insan hakları ihlali olarak yorumlanabileceğini göstermektedir. Bu sayede, ekokırım ve çevresel adalet konuları, insan hakları açısından ele alınarak daha geniş bir perspektif kazanmaktadır¹⁰⁴. Dolayısıyla devletlerin sorumluluğu açısından duruma bakıldığında, yargı yetkileri altındaki kişi ve toplulukları iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden koruyamayan devletlerin, uluslararası hukuk kapsamındaki insan haklarını ihlâl etmiş sayılabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür.¹⁰⁵

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 17. maddesi bireylerin tek veya ortaklaşa sahip olduğu mülkiyet hakkını düzenler. Ekokırım suçu vasıtası ile özellikle yerli topluluklar ve endüstriden uzak, ücra bölgelerde yaşayan kişilerin toprakları ve doğal kaynakları tahrip edilerek mülkiyet hakları ihlâl edilir. Bu da toplulukların zorla yerlerinden edilmesine yol açarak, Beyannamenin 13. maddesinde düzenlenen bireylerin hareket hakkının da ihlâlüne sebep olabilir. Nitekim milyonlarca kişi savaş, çatışma ve zulüm sebebiyle yerinden edilmektedir ve günümüzde buna iklim felaketinden kaçanlar da eklenmiştir. Yerinden edilen bu insanlar dünya üzerindeki diğer kişilerle aynı haklara sahip olmalarına rağmen, maalesef çoğu zaman aynı fırsatlara ve şansa sahip olamamaktadırlar¹⁰⁶. Bu bağlamda, ekokırım kaynaklı zorunlu

verdiği ve devletin bu konuda önlem almasının elzem olduğu şeklindedir. *Ibid.*, s. 12, 22 ve 25.

¹⁰² Climate Change and the Human Rights of Torres Strait Islanders, Native Title Report, s. 236.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 236.

¹⁰⁴ Decision from the Human Rights Committee. Daniel Billy and others v Australia, s. 15 ve 21.

¹⁰⁵ The Universal Declaration: A Catalyst for Environmental Human Rights Action (Detaylı bilgi için bkz. dipnot 3).

¹⁰⁶ Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC): 2024 Global Report on Internal Displacement, s. 2. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2024/> (Erişim Tarihi: 22.01.2025).

göçlerin mülkiyet hakkı, barınma hakkı ve hareket özgürlüğü üzerinde zincirleme etkiler yarattığı, böylece çoklu hak ihlalleri doğurduğu görülmektedir.

İç Göç İzleme Merkezinin (*Internal Displacement Monitoring Centre - IDMC*) 2024 tarihli Küresel İç Göç Raporunda, bireylerin yerinden edilme nedenleri ve etkilerinin analizleri değerlendirilmiş ve günümüzde doğal afetlerin göçün önemli bir nedeni olduğu belirtilmiştir¹⁰⁷. 2023 yılında 148 ülkede 26,4 milyon yeni ülke içi yerinden edilmeyi ya da hareketi tetikleyen nedenler afetlerle ilişkilendirilmiştir¹⁰⁸. Yerinden edilmiş 7,7 milyon kişinin ise ülke dışına göç ettiği tespit edilmiştir¹⁰⁹. Raporda, iklim değişikliğinin göçe etkisi vurgulanmıştır. Doğal afetlerin sıklığını ve şiddetini artırarak göçü tetikleyen iklim değişikliği, özellikle sel, kuraklık ve fırtınalar gibi olaylarla insanları yerlerinden etmektedir. Afrika Boynuzu¹¹⁰ olarak adlandırılan Doğu Afrika Bölgesinde (*Horn of Africa*) aşırı hava olayları milyonlarca kişinin göç etmesine neden olurken, Yemen’de Tropikal Siklon Tej (*Tropical Cyclone Tej*) çok şiddetli fırtınalara sebep olmuş ve binlerce insanı yerinden etmiştir¹¹¹. 2023 yılında, iklim değişikliği ve doğal afetler nedeniyle yerinden edilen insan sayısında önceki yıllara göre bir artış kaydedilmiştir. Ancak raporda, bu konuda kesin bir toplam sayı verilmemiştir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle gelecekte yerinden edilme vakalarının giderek artacağı öngörülmektedir¹¹². Bu eğilim, ekokırımın sadece çevresel değil, demografik ve sosyo-ekonomik krizlerin de tetikleyicisi olduğunu göstermektedir. Hükümetlerin bu durumu önlemek ve mevcut krizleri sona erdirmek için afet riskini azaltma ve iklim değişikliğini engelleyici eylemleri güçlendirmeye odaklanması gerekmektedir¹¹³.

Ekolojik bozulma sonucu buzulların erimesi sebebiyle deniz seviyesinin yükselmesi ve aşırı hava olayları, kıyı topluluklarının göç etmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, 2023’te Avustralya ve Tuvalu arasında imzalanan ve dünyanın ilk iklim göçü antlaşması olan Falepili Birliği Antlaşması (The

¹⁰⁷ *Ibid*, s. 23, 93 ve 100.

¹⁰⁸ *Ibid*, s. 13.

¹⁰⁹ *Ibid*, s. 8.

¹¹⁰ 115 milyon insanın yaşadığı bu alanda Eritre, Cibuti, Somali ve Etiyopya yer almaktadır.

¹¹¹ 2024 Global Report on Internal Displacement, s. 23-24, s. 47-48.

¹¹² Tüm afetler doğrudan iklim değişikliğinin etkisi olmasa da iklim değişikliği bazı doğal felaketleri daha sık ve şiddetli hâle getirmektedir. 2024 Global Report on Internal Displacement, s. 15-16.

¹¹³ *Ibid*, s. 7-8.

Australia-Tuvalu Falepili Union Treaty), deniz seviyesinin yükselmesinden etkilenecek devletler için uluslararası düzeyde öncü bir adım olarak değerlendirilebilir¹¹⁴. Görüldüğü üzere ekokırımın yol açtığı ekosistem tahribatı, dünya çapında yaşam koşullarını ve güvenliği olumsuz etkileyerek ciddi bir göç sebebi haline gelmiş¹¹⁵ ve uluslararası hukukta bu göç sorunu devletlerarası antlaşmalar yoluyla kendini göstermeye başlamıştır. Bu örnek, devletler arası iklim göçü düzenlemelerinin ekokırım kaynaklı hak ihlallerini hafifletebileceğini ortaya koymakla birlikte, uluslararası hukukta ekokırımın tanınması, önlenmesi ve yaptırıma bağlanmasına yönelik çabaların güçlendirilmesi gerektiğini de göstermektedir.

Ekolojik bozulmalar ve iklim değişikliği sebebiyle meydana gelen çevre tahribatının, Beyannamenin 22. maddesinde korunan kişilerin sosyal güvenliğinin sağlanması ve onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının korunması hakkını da dolaylı olarak etkilediği söylenebilir. Çünkü ekokırım sonucu doğal kaynakların azalması ya da yok olması, yoksulluğun, sosyal adaletsizliğin ve kitlesel göçlerin tetiklenmesi sonucunu doğurur ve bu da insanların onurlu bir yaşam sürme hakkını ihlal eder. Ekokırım sebebiyle insanların yararlanmasını zayıflatan bir diğer hak ise Beyannamenin 27. maddesinde düzenlenen kültürel haklardır. Ekosistemlerin tahribi ya da yok edilmesi, özellikle kültürel bağlarını doğal çevre ile kuran ve ücra bölgelerde yaşayan yerel toplulukların kültürel kimliklerini tehdit eder. Örneğin, küresel ısınma sebebiyle, Arktik bölgedeki kara parçalarında meydana gelen değişiklikler Inuit topluluklarının kültürlerini ve yaşam biçimi olumsuz etkileyerek, kimliklerini ve kültürel miraslarını zayıflatmaktadır¹¹⁶. Bu tür kültürel erozyon, ekokırımın yalnızca biyofiziksel değil, aynı zamanda kültürel çeşitlilik ve toplumsal hafıza üzerinde de yıkıcı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

¹¹⁴ **Çamyamaç**, Anıl: Falepili Birliği Antlaşması: İklim Değişikliği ve Deniz Seviyesi Artışına Dâir Somut Bir Çözüm Girişimi, İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, 2023, s. 137 (Falepili Birliği). Tuvalu'nun yok olma riski karşısında vatandaşlarına yönelik hukuki çerçeve sunan bu antlaşma, *onurlu göç hareketi* (çalışma, eğitim ve yaşam koşullarına ilişkin düzenlemeler getirilerek) gibi öncü kavramları içermesiyle önemli bir ilk adım olarak görülmektedir. *Ibid*, s. 153, 157 ve 160.

¹¹⁵ Horn of Africa bölgesinde, iklim değişikliği nedeniyle meydana gelen aşırı hava olayları 2,9 milyon kişiyi, Yemende Tropical Cyclone Tej, 65,000 kişiyi yerinden etmiştir. Ayrıca, Kanada ve Yunanistan'daki orman yangınları da önemli bir yerinden edilme kaynağı olmuştur. 2024 Global Report on Internal Displacement, s. 47 ve 97.

¹¹⁶ Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, s. 102.

IV. EKOKIRIM VE İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ ÇERÇEVESİNDE DOĞA MERKEZLİ YAKLAŞIMIN ÖNEMİ

İnsanoğlunun faaliyetlerinin doğaya geri dönülemez zararlar vermeye başlaması Sanayi Devrimine dayanır. 18. ve 19. yüzyıllarda başlayan üretim süreçleri, özellikle fosil yakıtların kullanımının artmasıyla birlikte sera gazı salımının yükselmesi, ormansızlaşma, toprak ve su kirliliği gibi etkilere yol açmış ve doğanın dengesi, geçmişe kıyasla daha hızlı bozulmaya başlamıştır. İnsan, kültür ve teknoloji geliştikçe doğa karşısında üstünlük kazanmış; ancak bu üstünlük ilişkisi, doğayı dışlayan ve ekolojik dengeyi bozan bir hale gelmiştir¹¹⁷. Endüstrinin başlangıcından itibaren doğal çevrenin korunması ve ekosistemlerin sürdürülebilirliği göz ardı edildiği için, bugün doğa savunulmaya muhtaç durumdadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde hakların evrenselliği yani dünyadaki tüm insanların eşit haklara sahip olduğu ilkesi temel alınmıştır. Tüm haklar dünyanın kuzeyi ya da güneyindeki herkes için eşit derecede önemlidir¹¹⁸ ve Beyanname sadece devletlere değil, bireylere, topluluklara ve uluslararası düzene bu hakları koruma sorumluluğu yükler¹¹⁹. Ancak bu haklar kişisel bir ayrıcalık olarak değil, doğanın bize sunduğu hava, su kaynakları ve toprak-gibi değerli ve faydalı kaynaklarla bağlantılı ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmalıdır¹²⁰. İnsan, kendisini çevresinden ayırarak değil, tüm insanlığın doğayla birlikte var olduğu bir sistemin parçası olarak düşünmelidir. Çünkü haklarımızdan yararlanma kapasitemiz doğrudan çevre koşullarına ve ekosistemlerin sağlığına bağlıdır¹²¹.

¹¹⁷ **Özerkmen**, Necmettin: İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 42, Sayı 1-2, 2002, s. 182.

¹¹⁸ BM İklim Değişikliği 29. Konferansı Kasım 2024 tarihinde Bakü’de düzenlenmiş ve 130’dan fazla ülkede 1.900’den fazla sivil toplum kuruluşundan oluşan sivil toplum örgütü olan İklim Eylem Ağı (*Climate Action Network-CAN*) yöneticisi Essop, Küresel Kuzey’in Küresel Güney’e iklim krizi sebebiyle yıllık 5 trilyon doları bulan iklim borcu olduğunu beyan etmiştir. <https://climatenetwork.org/2024/11/11/cop29-repression-epidemic-regarding-climate-activists-and-human-rights-defenders/> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹¹⁹ **Hey**, Ellen: The Universal Declaration of Human Rights in “the Anthropocene”, *AJIL Unbound*, Vol 112, 2018, s. 352.

¹²⁰ **Gilmore**, Kate: Human Rights Depend on Environment, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) web sitesi, <https://www.ohchr.org/en/statements/2018/03/can-you-tell-us-more-about-relationship-between-human-rights-and-environmental> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹²¹ Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü John H. Knox (2012-2018), bu durumu “Tüm insan hakları çevreye bağlıdır.” sözü ile ifade etmiştir. *Ibid*.

Günümüzde insanların eylem ya da eylemsizlikleri sonucu hava katmanları, canlı ekosistemler ve yer kabuğundaki işleyiş derinden etkilenmekte ve bunun sonucu dünyadaki ekolojik sistem bozulmaktadır. İçinde bulunduğumuz bu jeolojik çağı ifade etmek için antroposen (*anthropocene*) terimi kullanılmaktadır¹²². Beynamede insan hakları arasında sosyal, ekonomik ya da siyasi bir öncelik ya da önem ilişkisi bulunmamaktadır ve beyanname yorumlanırken, içinde bulunduğumuz antroposen çağın sosyal ve ekonomik durumu da bu açıdan ele alınmalıdır. Bu durum mevcut yükümlülükleri değiştirmese de insan hakları normlarının çevrenin korunmasını gerektirdiği ve çevrenin korunmasının insan onuru, eşitlik ve özgürlük için temel olan diğer insan çıkarlarıyla aynı düzeyde önemli olduğu konusunda farkındalık sağ-lar¹²³.

Ekosisteme zarar veren insan kaynaklı faaliyetler arasında en dikkat çeki-ci olanı, iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarıdır¹²⁴. Bu faaliyetlerin izlenmesi ve sınırlanması amacıyla, 2015 yılında sera gazı emisyonlarının azaltılması ve sıfırlanması ile sıcaklık artışlarının sınırlandırılmasını hedefleyen küresel bir iklim anlaşması olan Paris Anlaşması¹²⁵ kabul edilmiştir¹²⁶. Ulusal açıdan bakıldığında ise, sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı dünya genelinde yüzü aşkın devletin anayasasında yer almaktadır¹²⁷. Ancak mevcut iklim krizleri ve ekosistemdeki bozulma ile türlerin yok oluşu, bu düzenlemelerin ve çabaların yetersiz olduğunu açıkça göstermektedir.

¹²² Hey, s. 350.

¹²³ Knox, (Yazıya ulaşmak için bkz. dipnot 8).

¹²⁴ Carbon Majors Report'a göre, 1988'den bu yana gerçekleşen küresel sera gazı salımının %71'inden yalnızca 100 şirket sorumludur. BBC News web sitesi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40558561> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

¹²⁵ 12 Aralık 2015 tarihinde, Paris'te düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı'nda kabul edilen ve 4 Kasım 2016'da yürürlüğe giren Paris Anlaşması'nın tam metni için bkz. Paris Agreement, United Nations, Treaty Series, V. 3156, P. 79, 12 Aralık 2015. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvii-7-d&chapter=27&clang=_en (Erişim Tarihi: 26.04.2025).

¹²⁶ Bu anlaşma, ülkelerin her beş yılda bir güncelledikleri ulusal iklim eylem planları aracılığıyla sera gazı emisyonlarını azaltma ve iklim değişikliğine uyum sağlama stratejilerini belirlemelerini öngörür. <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement> (Erişim Tarihi: 26.04.2025).

¹²⁷ Bu ülkelere ilişkin bilgi için bkz. United Nations Environment Programme (UNEP) web sitesi <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what-0> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Uluslararası çevre hukukunun resmi başlangıcı olarak kabul edilen¹²⁸ ve günümüzde geniş kapsamlı bir ahlaki, siyasi ve hukuki etki kazanmış olan¹²⁹ Birleşmiş Milletler Stockholm Çevre Konferansı'nda çevre korumasının *insanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için* temel bir gereklilik olduğunu belirtilmiştir¹³⁰. Stockholm Konferansı'nda ortaya konan bu gereklilik, çevre korumasının yalnızca bir kalkınma hedefi değil, aynı zamanda insan haklarının sürdürülebilirliği açısından hukuken güvence altına alınması gereken bir zorunluluk olduğunu göstermektedir. Ancak mevcut uluslararası yargı mekanizmaları bu korumayı sağlamakta yetersiz kalmakta, bu nedenle doğa merkezli bir anlayışı somutlaştıracak yeni hukuksal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda, mevcut BM bünyesindeki yargı organlarının sınırlılıkları da dikkate alınmalıdır. Örneğin Uluslararası Adalet Divanı yalnızca devletler arası uyuşmazlıklara bakmakta, bireyler veya topluluklar başvuru yapamamaktadır¹³¹. Uluslararası Ceza Mahkemesi ise Roma Statüsü uyarınca savaş zamanında çevreye verilen ağır tahribatı kısmen kapsamakta, ancak barış zamanında gerçekleşen ekokırımı açıkça düzenlemektedir¹³². Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin yetkisi ise deniz çevresinin korunmasıyla sınırlıdır¹³³. BM sistemi içinde doğrudan doğanın haklarını ve ekosistemlerin korunmasını yargısal olarak güvence altına alan, bağlayıcı kararlar verebilen bir mahkeme bulunmamaktadır; mevcut yargı organlarının ise çevreye ilişkin yetkileri sınırlı olup çoğunlukla belirli alanlarla (örneğin silahlı çatışma hukuku veya deniz çevresinin korunması) sınırlıdır. Oysa bazı ulusal sistemler¹³⁴ bu yönde öncü adımlar atmıştır. Örneğin,

¹²⁸ Månsson, s. 221.

¹²⁹ Hannum, s. 289.

¹³⁰ Report of the United Nations Conference on the Human Environment (Rapor için bkz. dipnot 10).

¹³¹ Statute of the International Court of Justice, md 34, <https://www.icj-cij.org/statute> (Erişim: 12.08.2025).

¹³² Bkz. dipnot 15.

¹³³ Statute of International Tribunal for the Law of the Sea, Statute, 1994, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/statute_en.pdf (Erişim: 12.08.2025).

¹³⁴ Ulusal sistemlerde, çevre korumasına ilişkin yasal çabalar, uluslararası hukukta oluşan boşlukları doldurmak ve doğa merkezli bir koruma yaklaşımını somutlaştırmak amacıyla giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çabalara bir örnek olarak, Türkiye'nin 2025 yılında kabul ettiği 7552 sayılı İklim Kanunu gösterilebilir. (İklim Kanunu (No. 7552). 09.07.2025, Resmi Gazete, 32951.) Kanun iklim değişikliğiyle mücadelede ulusal ölçekte sera gazı azaltımı, uyum politikaları ve yeşil dönüşüm mekanizmalarını hukuken çerçeveyen ilk kapsamlı düzenlemedir. Hukuki açıdan Kanun, devletin çevreyi koruma yükümlülüğünü somutlaştırarak idareye planlama, denetim ve piyasa temelli araçları

Ekvador, 2008 Anayasası ile doğaya hukuki kişilik ve haklar tanımıştır ve doğaya varlığını, yaşam döngülerini ve ekosistemlerini koruma ile onarılma kapsamında tanıdığı bu haklar, türlerin ve doğal döngülerin bozulmasına karşı önleyici tedbirler öngörmekte ve insanların sağlıklı bir çevreden yararlanma hakkını güvence altına almaktadır¹³⁵. Bu düzenleme çerçevesinde, Ekvador Anayasa Mahkemesi, 2021 yılında Los Cedros Ormanı davasında bu hakları ihlâl eden madencilik projelerini durdurmuştur¹³⁶. Bu bağlamda, BM bünyesinde bir Doğa Hakları Mahkemesi kurulması veya Roma Statüsü'ne ekokırımı barış zamanında da kapsayacak şekilde yeni bir madde eklenmesi gibi hukuki yönelimler, koruma boşluklarını doldurabilecek ve doğa merkezli yaklaşımı küresel ölçekte kurumsallaştırabilecek adımlar olarak önerilebilir.

Sağlıklı bir çevre ile insan hakları arasındaki sıkı ilişki, doğanın hakları göz ardı edildiği sürece hiçbir zaman düzelmeyecektir. Çünkü sağlıklı bir çevre artık “insan için sağlıklı bir çevre” düşüncesinden bağımsız düşünülmelidir. Sadece insanın değil, gezegendeki tüm yaşamın korunması düşüncesi¹³⁷ ile çevre hukukuna yaklaşıldığında, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir hukuk çerçevesi oluşturulabilir. İnsanlar ve doğa ve içindeki tüm canlılar birbirine bağlıdır ve ekosistemlerin sağlığı, insan refahıyla doğrudan ilişkilidir. Doğanın kendisinin hukuki bir statüye sahip olması, sömürü ve tahribattan korunması yolunda büyük bir adım olacaktır. Biyolojik çeşitliliğin, ekosistemlerin ve doğanın tümünün korunması ön planda tutulduğunda, insanın

kullanma yetkisi tanımaktadır. Ayrıca Kanun ile, adil geçiş (md. 2/a), iklim adaleti (md. 2/k), iklim finansmanı (md. 2/m) ve yerel iklim değişikliği eylem planları (md. 7/4) gibi kavramlar tanımlanmıştır. Bununla birlikte, Kanunun karbon denkleştirme ve piyasa temelli düzenlemelere öncelik vermesinin, çevresel sorumlulukların büyük ölçüde finansal mekanizmalar üzerinden yerine getirilmesi sonucunu doğurabileceği yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. (Yücel Dericiler, Özge/Aytek, Mehmet: Şirketlerin İklimsel Özen Yükümlülüğü ve İklim Kriziyle Mücadelede Karbon Denkleştirme Mekanizmaları, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, 2025, s. 260-265; Gürçam, Selçuk: İklim Kriziyle Mücadele mi, Sermaye İçin Piyasa Mekanizmaları mı? Türkiye'nin İklim Değişikliği Kanunu Teklifi Üzerine Bir İnceleme, Çevre, İklim ve Sürdürülebilirlik Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, 2025, s. 41-45.) Bu durum, doğa merkezli bir anlayışın güçlenmesi ve ekokırımın mücadelede bağlayıcı hukuki araçların geliştirilmesi bakımından sınırlılıklar yaratabilecektir.

¹³⁵ República del Ecuador Constitucion de 2008, md 71-74, <https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html> (Erişim: 14.08.2025).

¹³⁶ Constitutional Court of Ecuador, Case No. 1149-19-JP/21, 10 November 2021, <https://celdf.org/wp-content/uploads/2015/08/Los-Cedros-Decision-ENGLISH-Final.pdf> (Erişim: 15.08.2025).

¹³⁷ Köybaşı, Serkan: Ekokırım Suçunun Tanınması, BUHFD, Cilt 17, 2022, s. 210.

çevre ile bağlantılı birçok hakkı da doğrudan korunmuş olacaktır. Mevcut hukuk sistemleri insan merkezli düşünceyle sınırlı kalmakta ve bu nedenle doğayı korumaya ve onun haklarına ilişkin meseleleri ele almakta yetersiz olabilmektedir¹³⁸. Bu sebeple, doğa merkezli yasal düzenlemeler yapılabileceği kadar uluslararası hukuk mekanizmaları yorumlanırken olabildiğince insan merkezli çevre anlayışından uzaklaşmak faydalı olacaktır.

SONUÇ

İklim değişikliği, doğal kaynakların sürdürülemez yönetimi, hava, toprak ve su kirliliği gibi çevresel sorunlar, bireylerin insan haklarından etkin bir şekilde yararlanmasını doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz etkiler. Beynamede yer alan yaşam, sağlık, mülkiyet ve kültürel haklar gibi pek çok temel hak, ekokırım nedeniyle tehlike altındadır. Bu nedenle, ekokırım sadece çevreyi değil, aynı zamanda insan haklarını da ciddi şekilde ihlal eden bir suç olarak görülmelidir. Torres Boğazı Adalıları ve İnuit Topluluğunun hak mücadelelerine bakıldığında açıkça görülüyor ki üçra bölgelerde, endüstriden uzak ve doğaya bağlı bir şekilde yaşayan yerli topluluklar, topraklarının sağlığı ile fiziksel ve ruhsal refahları arasındaki güçlü ilişki nedeniyle ekosistem değişikliklerinden daha fazla etkilenmektedir. Özellikle sürdürülebilir olmayan kalkınma faaliyetleri ve bunun sonucu olan ekolojik bozulmalar ve çevre tahribatı sebebiyle birçok topluluğun uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki hakları tehdit altında olmaya devam edecektir. Bu bağlamda, çevre temelli hak ihlallerinin tespiti ve önlenmesinde yerel toplulukların bilgi birikiminin, çevresel izleme ve karar alma süreçlerine dâhil edilmesi büyük önem taşımaktadır. İnuit toplulukları gibi bazı toplulukların bu ihlalleri taşıyacakları bölgesel ya da ulusal insan hakları organları bulunmakta iken Torres Boğazı Adalıları gibi bazı toplulukların ulusal ya da bölgesel insan hakları organları onlar için yeterli koruma sağlamamaktadır. Bu noktada özellikle BM İnsan Hakları Komitesinin kararları önem arz etmektedir. Bağlayıcı olmamasına rağmen bu kararlar, hükümetlerin harekete geçmesi konusunda baskı oluşturabilir; ancak kararların uygulamaya yansımaları çoğu zaman sınırlı kaldığından, çevre ve insan haklarının korunmasına yönelik bağlayıcı nitelikte uluslararası mekanizmaların oluşturulması, doğa merkezli bir koruma anlayışının yerleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Sanayi Devrimi hem insan hakları hem de doğanın hakları açısından, günümüzde karşılaştığımız ekokırım sorunlarının temellerini atan kritik bir

¹³⁸ Cullinan, Cormac: *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice*, Bloomsbury Publishing, 2011, s. 80-81.

dönüm noktasıdır. Ekokırıma sebep olan faaliyetler ve özellikle karbon salımının önlenmesi için ulusal ya da uluslararası organlara başvurudan önce gelen temel gereklilik devletler ve şirketler arasında iş birliği olmalıdır. Bu sürecin nasıl ilerleyeceği ise hiç kuşkusuz hükümetlerin ve şirketlerin faaliyetleri ya da eylemsizlikleri doğrultusunda belirlenecektir. Bu doğrultuda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, uluslararası iş birliğini teşvik ederek insan hakları ve çevre arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirmektedir. Ancak ekolojik dengenin sürdürülebilirliği ve insan dışındaki varlıkların haklarının güvence altına alınması, sadece insan odaklı bir bakış açısının ötesinde bir yaklaşımı zorunlu hale getirmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca insanın refahını değil, tüm canlı türlerinin var olma hakkını esas alan doğa merkezli bir hukuk anlayışını gerektirmektedir. Bu nedenle Beyannamenin doğa merkezli bir çevre yaklaşımı ile birlikte yorumlanması, hem insan haklarının her yerdeki tüm insanlar için eşit olarak uygulanmasına hem de insan dışı varlıkların korunmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Adigun**, Muiyiwa: “Ecocide: The ‘Forgotten’ Legacy of Nuremberg”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht/ Heidelberg Journal of International Law*, Vol 84.1, 2024, s. 39-72.
- Albers**, Julie. H.: “Human Rights and Climate Change: Protecting The Right to Life of Individuals of Present and Future Generations”, *Security and Human Rights*, Vol 28.1-4, 2018, s. 113-144.
- Aybay**, Rona: Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2011.
- Birinci**, Görkem: “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2017, s. 50-81.
- Borgwardt**, Elizabeth: “FDR’s Four Freedoms as a Human Rights Instrument”, *OA Magazine of History*, Vol 22.2, 2008, s. 8-13.
- Bozkurt**, Kutluhan: İklim Değişikliği ve Ekokırım – Uluslararası Hukukun Entropisi, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Bozkurt**, Kutluhan/**Nemec**, Elif Naz: “Advancing Ecocide in International Law: A Potential Legal Tool for Safeguarding Endangered Species Amidst Climate Change”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, Aralık 2024, s. 350-357.
- Ceylan**, Şule Şahin: “Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Topluma Doğru”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Cilt 72, Sayı 1, 2014, s. 293-310.
- Chou**, Cecilia: “Arthur William Galston (1920-2008)”, *Arizona State University School of Life Sciences. Center for Biology and Society, Embryo Project Encyclopedia, Arizona Board of Regents*, 2017, <https://embryo.asu.edu/pages/arthur-william-galston-1920-2008> (Erişim Tarihi: 06.06.2025)
- Claude**, Richard Pierre/**Weston**, Burns H. (Ed.): *Human Rights in The World Community: Issues and Action*, University of Pennsylvania Press.
- Crowell**, Laura: “The Building of the ‘Four Freedoms’ Speech”, *Communications Monographs*, Vol 22.5, 1955, s. 266-283.

- Cullinan**, Cormac: *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice*, Bloomsbury Publishing, 2011.
- Çamyamaç**, Anıl: "Uluslararası İnsancıl Hukukun Tarihsel Gelişimine Dair Sağlık Hukuku Perspektifinden Bir Değerlendirme", *Tıp Hukuku Dergisi*, Cilt: 26, 2024, s. 209-244 (İnsancıl Hukuk).
- Çamyamaç**, Anıl: *Falepili Birliği Antlaşması: İklim Değişikliği ve Deniz Seviyesi Artışına Dair Somut Bir Çözüm Girişimi*, İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, 2023, s. 135-168 (Falepili Birliği).
- Çatal**, Betül: "İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar", *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 69-99.
- Gentry**, Kynan/**Mason**, Victoria: "The Invisible Man: HG Wells and Human Rights During the Interwar Period", *Human Rights Quarterly*, Vol: 41.3, 2019, s. 620-645.
- Güneş**, Ahmet: "Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, Cilt: 70, Sayı: 1, 2012, s. 83-114.
- Gürçam**, Selçuk: *İklim Kriziyle Mücadele mi, Sermaye İçin Piyasa Mekanizmaları mı? Türkiye'nin İklim Değişikliği Kanunu Teklifi Üzerine Bir İnceleme*, *Çevre, İklim ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 2025, s. 37-52.
- Hannum**, Hurst: "The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law", *Ga. J. Int'l & Comp. L.*, vol. 25, 1995, s. 287-354.
- Hey**, Ellen: *The Universal Declaration of Human Rights in "the Anthropocene"*, *AJIL Unbound*, Vol 112, 2018, s. 350-354.
- Higgins**, Polly: *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet*, 2nd edn, Shephard-Walwyn, London 2015.
- Higgins**, Polly/**Short**, Damien/**South**, Nigel: "Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide", *Crime, Law and Social Change*, Vol 59, 2013, s. 251-266.
- Keck**, Margaret E./**Sikkink**, Kathryn A.: *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Cornell University Press, 1998.
- Köybaşı**, Serkan: *Ekokırım Suçunun Tanınması*, *BUHFD*, Cilt 17, 2022, s. 1047-1085.

- Kuwonu, Franck:** “Africa’s Freedom Struggles and the Universal Declaration of Human Rights: 70 Years Since Its Adoption, the Declaration has Inspired Liberation Movements”, *Africa Renewal*, Vol 32.3, 2019, s. 24-25.
- Månsson, Katarina:** “Reviving the Spirit of San Francisco: The Lost Proposals on Human Rights, Justice and International Law to the UN Charter”, *Nordic Journal of International Law*, Vol 76.2-3, sayı, 2007, s. 217-239.
- Morsink, Johannes:** *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1999.
- Normand, Roger/Zaidi, Sarah:** *Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice*, Indiana University Press, Bloomington 2008.
- Özdemir, Dursun:** “Ekokırım Suçu ve Bazı Değerlendirmeler”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Yıl 2023, Sayı 203, s. 74-83.
- Özerkmen, Necmettin:** *İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 42, Sayı 1-2, 2002, s. 167-185.
- Sur, Melda:** *Uluslararası Hukukun Esasları*, 16. Baskı, Beta, İstanbul 2022.
- Şener, Mehmet B.:** “A Review of the Meaning and Importance of the Universal Declaration of Human Rights”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2021, s. 15-25.
- Tabur, Yeter/Şafak, Erdi:** “Küresel İklim Krizi ile Mücadelede Uluslararası Hukukun Rolü ve Ekokırım Suçu”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2023, s. 83-114.
- Thoolen, Hans/Verstappen, Berth:** *Human Rights Missions: A Study of the Fact-Finding Practice of Non-Governmental Organizations*, Martinus Nijhoff Publishers, 1986.
- Viljoen, Frans:** “International Human Rights Law: A Short History”, *UN Chronicle*, Vol 1.2, 2009, s. 8-23.
- Wells, Herbert George:** *The Rights of Man or What Are We Fighting For?* (Önsöz: Burhan Sönmez), Renard Press Ltd, UK, 2022.
- Yücel Dericiler, Özge/Aytek, Mehmet:** *Şirketlerin İklimsel Özen Yükümlülüğü ve İklim Kriziyle Mücadelede Karbon Denkleştirme Mekanizmaları*, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2025, s. 234-271.

Ulusal ve Uluslararası Hukuki Belgeler, Başvurular ve Kararlar

AIHM, López Ostra v. İspanya, Başvuru No. 16798/90, 9 Aralık 1994, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57905%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57905%22]}) (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

Altıparmak, Özlem: Ekokırım Suçu, Ekokırım Hukuki Tanımı İçin Bağımsız Uzman Grubu, Şerh ve Temel Metin Türkçe Çevirisi, <https://ecocidlaw.com/definition/#definition> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Australian Human Rights Commission: “Case study 1 Climate Change and the Human Rights of Torres Strait Islanders”, Native Title Report 2008, s. 241, <https://humanrights.gov.au/our-work/projects/native-title-report-2008-case-study-1> (Erişim Tarihi: 01.05.2025).

Birleşmiş Milletler Antlaşması (*United Nations Charter*), 1945, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Bundesverfassungsgericht, Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 – 1 BvR 2656/18 u. a. – Klimaschutzgesetz, para. 193 vd, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2021/03/rs20210324_1bvr265618en.html (Erişim Tarihi: 15.08.2025).

Constitutional Court of Ecuador, Case No. 1149-19-JP/21, 10 November 2021, <https://celdf.org/wp-content/uploads/2015/08/Los-Cedros-Decision-ENGLISH-Final.pdf> (Erişim: 15.08.2025).

Convention on the Rights of the Child (CRC), UNGA 44/25, 20 Kasım 1989 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (Erişim tarihi: 14.06.2025).

Council of Europe, Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (Bern Convention), 19 September 1979, CETS No. 104, <https://rm.coe.int/1680078aff> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

Daniel Billy and others v Australia (Torres Strait Islanders Petition), Reporter Info: CCPR/C/135/D/3624/2019, 2019 <https://climatecasechart.com/non-us-case/petition-of-torres-strait-islanders-to-the-united-nations-human-rights-committee-alleging-violations-stemming-from-australias-inaction-on-climate-change/#:~:text=On%20September%2023%2C%202022%2C%20the,private%20life%2C%20family%20and%20home.> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).

Decision from the Human Rights Committee, Daniel Billy and others v Australia (Torres Strait Islanders Petition), 22 Eylül 2022 (Dipnot 80'de belirtilen 3624/2019 sayılı başvuruya ilişkin karar.) <https://climatecasechart.com/non-us-case/petition-of-torres-strait-islanders-to-the-united-nations-human-rights-committee-alleging-violations-stemming-from-australias-inaction-on-climate->

change/#:~:text=On%20September%2023%2C%202022%2C%20the,private%20life%2C%20family%20and%20home. (Erişim Tarihi: 03.11.2024).

Ekvator Kapsamlı Organik Ceza Kanunu (Código Orgánico Integral Penal), 2014, md. 245, https://www.defensa.gob.ec/wp-content/uploads/downloads/2021/03/COIP_act_feb-2021.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Encyclopaedia Britannica Editors: “Atlantic Charter”, Encyclopaedia Britannica, 2024, <https://www.britannica.com/event/Atlantic-Charterhttps://www.britannica.com/event/Atlantic-Charter> (Erişim Tarihi: 13.06.2025).

European Climate Law, 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

European Commission, Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law, Official Journal of the European Union, L, 30 April 2024, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

European Commission, EU Climate Law: New Way to Reach 2040 Targets, 2 July 2025, https://commission.europa.eu/news-and-media/news/eu-climate-law-new-way-reach-2040-targets-2025-07-02_en ve https://climate.ec.europa.eu/document/download/e1b5a957-c6b9-4cb2-a247-bd28bf675db6_en (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, md 20a, https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20a.html (Erişim Tarihi: 15.08.2025).

Harvard Law Review: “State of the Netherlands v. Urgenda Foundation”, *Harvard Law Review*, Vol. 132, 2019, s. 2090-2097 <https://harvardlawreview.org/print/vol-132/state-of-the-netherlands-v-urgenda-foundation/> (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, 2021. <https://ecocidelaw.com/definition/#definition> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC): 2024 Global Report on Internal Displacement, s. 2. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2024/> (Erişim Tarihi: 22.01.2025).

International Court of Justice, Obligations of States in respect of Climate Change (Advisory Opinion), 23 July 2025, para. 88, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf> (Erişim Tarihi: 11.08.2025).

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), UNGA 2200A (XXI), 16 Aralık 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/>

instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (Erişim tarihi: 06.06.2025).

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR). UNGA (United Nations General Assembly) 2200A (XXI), 16 Aralık 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

International Criminal Court, Office of the Prosecutor: “Policy Paper on Case Selection and Prioritisation”, 2016, s. 14 parag. 41, <https://www.icc-cpi.int/news/policy-paper-case-selection-and-prioritisation> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Paris Agreement, United Nations, Treaty Series, V. 3156, P. 79, 12 Aralık 2015 https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvii-7-d&chapter=27&clang=_en (Erişim Tarihi: 26.04.2025).

Report of the United Nations Conference on the Human Environment, UN A/CONF.48/14/Rev.1, Stockholm, 5-16 Haziran 1972 <https://digitallibrary.un.org/record/523249> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Report of the World Conference on Human Rights Report of the Secretary-General, UN Doc. A/CONF.157/24, 14-25 June 1993, [https://docs.un.org/en/A/CONF.157/24\(PartI\)](https://docs.un.org/en/A/CONF.157/24(PartI)) (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

República del Ecuador Constitucion de 2008, md 71-74, <https://pdpa.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html> (Erişim: 14.08.2025).

Statute of International Tribunal for the Law of the Sea, *Statute*, 1994, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/statute_en.pdf (Erişim: 12.08.2025).

Statute of the International Court of Justice, md 34, <https://www.icj-cij.org/statute> (Erişim: 12.08.2025).

Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, UN E/CN.4/Sub.2/416, 1978, s. 129, <https://digitallibrary.un.org/record/663583> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950, <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

The Covenant of the League of Nations <https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant> (Erişim Tarihi: 20.03.2025).

The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, UNGA A/RES/76/300 (Draft: A/76/L.75), 26 Temmuz 2022, s. 2 <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

UK Climate Change Act 2008, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents> (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (*Rome Statute of the International Criminal Court*) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court> (Erişim Tarihi: 14.02.2025).

United Nations Environment Programme (UNEP): “Learning from Hiroshima: Committing to Intergenerational Justice”, 2020, <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/learning-hiroshima-committing-intergenerational-justice> (Erişim Tarihi: 11.08.2025).

Vietnam Ceza Yasası (*Penal Code of Vietnam*), 1999, md. 78, https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=56207 (Erişim Tarihi: 21.03.2025).

Watt-Cloutier, Sheila (petitioner): Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, submitted on behalf of the Inuit Circumpolar Conference, 2007 https://earthjustice.org/library?_search=american-commission-on-human-rights-on-behalf-of-the-inuit-circumpolar-conference (Erişim Tarihi: 13.06.2025).

Diğer Kaynaklar

“COP29: Repression Epidemic Regarding Climate Activists and Human Rights Defenders”, 11 Kasım 2024 <https://climatenetwork.org/2024/11/11/cop29-repression-epidemic-regarding-climate-activists-and-human-rights-defenders/> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

“Court ruling called a milestone in environmental justice”, Nations High Commissioner for Human Rights web sitesi, 2020. <https://www.ohchr.org/en/stories/2020/09/court-ruling-called-milestone-environmental-justice> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

“In Memoriam: Arthur Galston, Plant Biologist, Fought Use of Agent Orange”, 2008, <https://news.yale.edu/2008/07/18/memoriam-arthur-galston-plant-biologist-fought-use-agent-orange> (Erişim Tarihi: 06.06.2025).

European Commission: Environmental Crime Directive, 2024, https://environment.ec.europa.eu/law-and-governance/environmental-compliance-assurance/environmental-crime-directive_en (Erişim Tarihi: 14.08.2025).

Gilmore, Kate: Human Rights Depend on Environment, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) web sitesi, <https://www.ohchr.org/en/statements/2018/03/can-you-tell-us-more-about->

relationship-between-human-rights-and-environmental (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch -HRW*) <https://www.hrw.org/> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

Kenya Environment and Land Court web sitesi. <https://judiciary.go.ke/environment-and-land-court/> (Erişim Tarihi 14.06.2025).

Knox, John H.: “It is Time for the United Nations to Recognise the Human Right to a Healthy Environment”, Universal Rights Group website, 2018, <https://www.universal-rights.org/it-is-time-for-the-united-nations-to-recognise-the-human-right-to-a-healthy-environment/> (Erişim Tarihi: 13.06.2025).

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: “The Universal Declaration: A Catalyst for Environmental Human Rights Action”, 2022, <https://www.ohchr.org/en/get-involved/stories/universal-declaration-catalyst-environmental-human-rights-action> (Erişim Tarihi: 22.05.2025).

Stop Ecocide International web sitesi. <https://ecocidelaw.com/history/> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Sumariwalla, Russy D.: “Towards a Planet-wide Culture of Non-Violence”, United Nations Chronicle, 2018, <https://www.un.org/en/chronicle/article/towards-planet-wide-culture-non-violence> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*) web sitesi. <https://www.amnesty.org/en/about-us/#tab-governance> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (*International Federation for Human Rights - FIDH*) <https://www.fidh.org/en/> (Erişim tarihi: 06.06.2025).

United Nations Environment Programme (UNEP) web sitesi <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what-0> (Erişim Tarihi: 14.06.2025)

United Nations: “Universal Declaration of Human Rights – History of the Declaration”, United Nations web sitesi, <https://www.un.org/en/about-us/udhr/history-of-the-declaration> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).